

Міністерство освіти і науки України

**Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки і психології дошкільної та спеціальної
освіти**

**Виховання у дітей старшого
дошкільного віку моральних почуттів
засобами українського фольклору**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 2 курсу, групи 608
спеціальності
012 «Дошкільна освіта»
Мицканюк Любов

Керівник: канд. пед.наук,
доц. **Перепелюк І.Р.**

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри № _____
від «____» _____ 2023 р.
зав. кафедри _____ проф. Олійник М. І.

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору». Названа проблема магістерського дослідження вивчалась теоретично та досліджувалась емпірично. Результати роботи висвітлено у двох розділах та висновках. На теоретичному рівні обґрунтовано питання щодо необхідності розвитку моральних почуттів у дошкільників засобами українського фольклору: проаналізовано стан вивчення досліджуваної проблеми у психолого-педагогічних дослідженнях, розкрито сутність морального виховання дітей дошкільного віку, вивчено вплив народознавчих засобів на виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку. Для розв'язання практичних завдань дослідження підібрано методи та методики констатувального педагогічного експерименту. Здійснено аналіз рівнів сформованості моральних почуттів у дітей за визначеними заздалегідь критеріями. Розроблена програма виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку на етапі формувального експерименту, ефективність якої перевірено на контрольному етапі.

Ключові слова: моральні почуття, український фольклор, педагогічна теорія та практика, старший дошкільник, навчальна діяльність.

Abstract. The topic of the qualification work is "Education of moral feelings in children of older preschool age by means of Ukrainian folklore". The named problem of the master's research was studied theoretically and investigated empirically. The results of the work are highlighted in two sections and conclusions. The question is substantiated at the theoretical level regarding the need for the development of moral feelings in preschoolers by means of Ukrainian folklore: the state of study of the investigated problem in psychological-pedagogical research was analyzed, the essence of moral education of preschool children was revealed, the influence of folkloristic means on the education of moral feelings in older children was studied preschool age To solve the practical tasks of the research, the methods and techniques of the ascertaining pedagogical experiment were selected. An analysis of the levels of the formation of moral feelings in children was carried out according to predetermined criteria. A program for the education of moral feelings in children of older preschool age at the stage has been developed formative experiment, the effectiveness of which was checked at the control stage.

Keywords: moral feelings, Ukrainian folklore, pedagogical theory and practice, older preschooler, educational activity.

ЗМІСТ

Вступ	2
Розділ 1. Теоретичні засади виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку	8
1.1. Сутність та зміст моральних почуттів особистості дитини....	8
1.2. Структура та особливості процесу виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.....	27
1.3. Педагогічний потенціал українського фольклору у вихованні моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.....	35
Висновки до розділу 1.....	55
Розділ 2. Технологія виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору	56
2.1. Організаційно-педагогічні умови виховання моральних почуттів у дітей дошкільного віку засобами фольклору.....	56
2.2. Критерії, показники та результати діагностики рівнів вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.....	64
2.3. Експериментальна програма виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку у фольклорній студії “Чарівна світлина”.....	83
Висновки до розділу 2.....	88
Висновки	89
Список використаних джерел	92
Додатки	97

ВСТУП

Актуальність дослідження. Реформування сучасної дошкільної освіти України здійснюється на засадах особистісно-орієнтованого підходу до дитини. Проблема організації індивідуального підходу у вихованні моральних якостей у дітей дошкільного віку є, наразі, однією з найактуальніших й потребує обґрунтування нових форм взаємодії дорослого й дитини, що забезпечують гуманізацію всього педагогічного процесу ЗДО. Вихідною засадою "Концепції дошкільного виховання в Україні" є "прищеплення загальнолюдських морально-етичних цінностей, зокрема, таких почуттів, як доброта, чуйність, милосердя, людяність, громадянськість, повага й гуманне ставлення до людей різних національностей" [1, с. 124-125].

Соціальні реалії сьогодення вимагають якісно нових дослідницьких підходів до вирішення проблеми формування моральних почуттів, що обумовлено кількома чинниками. По-перше, зміни в загальнолюдській свідомості у зв'язку з визнанням цінності особистості людини, її свободи, духовності сприяють зростанню значення гуманістичних пріоритетів сучасного суспільства, реалізації наявних суспільних можливостей і резервів у цьому напрямі. По-друге, практика формування моральних почуттів, морально-етичного виховання в цілому, характеризується протиріччями й суперечливістю. Це зумовлено недоліками суспільного розвитку, негативними прикладами поведінки дорослих, що нині повсюду вкоренилися: невідповідність слова й поведінки, соціальна індиферентність, жорстокість і байдужість у ставленні до оточуючих, граничний егоцентризм. По-третє, актуальність наукової розробки проблеми формування моральних почуттів у підростаючого покоління пов'язана з необхідністю врахування психологічних особливостей сучасних дітей, суперечностей у їхньому розвитку, зумовлених соціально-психологічними характеристиками сучасної сім'ї, тенденціями до посилення відхилень у поведінці, втратою віри в дорослих.

Про надзвичайну важливість і значущість проблеми морального виховання дошкільників свідчить, зокрема те, що у низці державних документів (Закон України „Про освіту”, Закон України „Про дошкільну освіту”, Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкілля”) підкреслюється важливе значення і необхідність формування моральних почуттів у дітей дошкільного віку. Так у Програмі розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкілля” чітко окреслені вікові можливості дитини: “У дитини з’являються такі риси як дисциплінованість, стриманість, здатність обмежити свої бажання, стає зрозумілою необхідність дотримання правил поведінки. Поступово відбувається диференціювання таких моральних понять як “доброта”, “чуйність”, “справедливість”, “дружба”, “чесність”, “товариськість” тощо” [2, с. 242-243].

У Законі України “Про дошкільну освіту” виділено основні завдання, серед яких: формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду та ін. [55, с. 34].

Теоретичний і практичний аспекти процесу формування моральних почуттів особистості розкрито у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців: К. Ізард, І. Бех, Л. Божович, Р. Буре, Г. Годіна, А. Виноградова, А. Леонт’єв, Т. Гризоглазова, Л. Кольберг, Ж. Руссо, Я. Корчак, Ж. Піаже, О. Запорожець, В. Котирло, С. Якобсон, С. Кульчицька, Д. Ельконін, М. Лисіна, О. Ковальовим, О. Кульчицька, В. Нечаєва, Ю. Приходько та ін.

Значна роль у вихованні моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку відводиться українському народному фольклору. На його значний виховний та духовний потенціал вказують видатні педагоги-дослідники: А. Богуш, Н. Гавриш, А. Щерба, В. Гнатюк, К. Крутій, С. Ладивір, Н. Лисенко, Т. Піроженко, Т. Поніманська,

М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Н. Ільїнська, Т. Ружевич.

Але проблема ефективного використання українського фольклору у вихованні моральних почуттів дітей дошкільного віку як в теоретичному, так і в практичному аспектах продовжує залишатися актуальною. Педагоги ЗДО, організовуючи свою роботу з дітьми, часто звертаються до народного фольклору, адже він є одним із важливих засобів виховання підростаючої особистості. Разом з тим, сьогодні вихователі відчують гостру потребу в теоретичному обґрунтуванні і в практичних рекомендаціях щодо використання педагогічного потенціалу українського фольклору у вихованні моральних почуттів дітей дошкільного віку.

Виходячи з недостатньої розробленості проблеми в педагогіці та враховуючи її соціальну значущість, актуальність для практичного застосування у закладах дошкільної освіти, ми обрали тему нашого дослідження „Виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору”.

Об’єкт дослідження – процес формування моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови виховання моральних почуттів дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору.

Гіпотеза дослідження – ефективність виховання моральних почуттів засобами українського фольклору може суттєво підвищитися, якщо буде забезпечено реалізацією наступних організаційно-педагогічних умов:

- урахування вікових та індивідуальних особливостей формування моральних почуттів у старших дошкільників;

- відбір творів фольклору відповідно до спрямованості їх розвиваючого та виховного потенціалу;

- засоби українського фольклору мають використовуватися з урахуванням цілісності їх впливу на когнітивну, емоційно-ціннісну та практичну складові моральних почуттів дошкільників;

- використання ігрових методів театралізації, інсценізації, драматизації, які забезпечують соціально-рольову ідентифікацію дітей та розвиток їх емпатійних здібностей.

Для досягнення мети і перевірки висунутої гіпотези у дослідженні вирішувалися такі **завдання**:

- проаналізувати стан проблеми виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку у педагогічній теорії та практиці;

- теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови реалізації педагогічного потенціалу українського фольклору у вихованні моральних почуттів дітей старшого дошкільного віку;

- визначити критерії, показники та провести діагностику рівнів вихованості моральних почуттів у старших дошкільників;

- розробити програму виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння, систематизація, класифікація, моделювання, що дало змогу розкрити сутність, структуру та особливості виховання моральних почуттів дітей старшого дошкільного віку; *емпіричні* – анкетування, інтерв'ю, бесіда, спостереження; *методи обробки та інтерпретації* результатів діагностичного дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідна експериментальна робота проводилась у закладі дошкільної освіти № 49 м. Снятин. У дослідженні брали участь 28 дітей старшої групи.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що: уточнено сутність поняття "моральні почуття", під яким ми розуміємо: стійкі емоційні переживання, запити, відношення, вольові реакції, що проявляються у власних особистісних оцінках і ставленнях до людей та явищ дійсності, визначають спрямованість духовної діяльності особистості і виступають регуляторами мотивів її соціальної поведінки; обґрунтовано організаційно-педагогічні умови виховання моральних почуттів у старших дошкільників засобами усної народної творчості; конкретизовано структуру та особливості процесу моральних почуттів у дітей дошкільного віку; проведено класифікацію моральних почуттів; виявлено педагогічний потенціал українського фольклору у вихованні моральних почуттів старших дошкільників; визначено критерії, показники та дана якісна характеристика рівнів вихованості моральних почуттів.

Практичне значення дослідження полягає у розробці експериментальної програми виховання моральних почуттів дітей старшого дошкільного віку у фольклорній студії "Чарівна світлина", апробації методів діагностики вихованості моральних почуттів дошкільників; наданні методичних рекомендацій щодо використання фольклорного матеріалу у моральному вихованні дошкільників. Результати дослідження можуть бути використані вихователями, батьками, студентами-практикантами при організації виховного процесу в ЗДО та сім'ї.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Розділ 1. ТЕРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Сутність та зміст моральних почуттів особистості дитини

Проблема виховання моральних почуттів у підростаючого покоління має давню історію. Ще Сократ, ведучи бесіди з питань моралі на площах, заперечував пізнання світу й природи через їх недоступність людському розуму, намагався довести, що люди повинні пізнавати лише самих себе і вдосконалювати свою мораль: “Про моральні почуття людини треба судити не по окремих його зусиллях, а по його повсякденному життю” [3, с. 54].

Ідеї морального, гуманізму втілились в наукову концепцію епохи Відродження. Вимоги поваги до людини, віра в її розум, сили, здібності прозвучали в творах Т. Мора, Р. Оуена, Ф. Рабле, Е. Роттердамського, М. Монтеня, Ж. Фурьє та ін.

Ще Арістотель твердив, що не стільки розум, скільки “вірно націлений дух є початком добрих діянь”. Платон вказував, що спосіб життя людини визначає характер їх моральної свідомості. Конфуцій моральні й духовні прагнення вважав ідентичними. Головним для нього було милосердя, співчуття, любов до людей [21, с. 289-293]

В епоху Відродження в педагогічному вченні домінуючим стали гуманістичні ідеї, які вплинули на педагогічні погляди Я. Коменського, Дж. Локка, Ж. Руссо. Так, Я. Коменський головним вважає виховання патріотизму, чесності, любові до праці, і саме це почуття має керувати розумом. У своїй книжці “Світ чуттєвих речей у казці” автор доводить і інше: визнання зовнішніх органів чуття у дітей є головним джерелом пізнання, оскільки вони є основними при навчанні.

На думку Ж. Руссо, “...існувати — означає відчувати, бо саме почуття стоять значно вище розуму”. Він звертає увагу на виховання в людині почуття доброти та безкорисливості.

На думку сучасних філософів, моральність суспільства визначається наявністю моральних почуттів у людей. Якщо немає моральних почуттів, то і немає моралі. Одним із головних шляхів їх формування вітчизняні вчені вбачають виховання на принципах народності: Т.Шевченко, І. Котляревський, В. Карамзін, М. Максимович, М. Драгоманов, К. Ушинський, В. Сухомлинський, С Русова, І. Бех, П. Еббс [3, с. 54].

Почуття — це стійкі емоційні переживання, пов’язані з якимось певним об’єктом або категорією об’єктів, що володіють особливими значеннями для людини. Почуття в широкому сенсі можуть бути пов’язані з різними об’єктами чи діями, наприклад, можна не любити цю кішку чи кішок взагалі, можна любити або не любити робити ранкову зарядку і т. д. Почуття — це специфічні людські, узагальнені переживання, ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких, викликає позитивні або негативні емоції: радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо [4, с. 208-209].

Моральні почуття — це почуття, в яких виявляється стійке ставлення людини до суспільних подій, до інших людей, до самої себе. Їхнім джерелом є суспільне життя людей, їхні взаємини, боротьба за досягнення суспільних цілей. Моральні почуття людини сформувались у суспільно-історичному житті людей, в процесі їхнього спілкування і стали важливим засобом оцінки вчинків поведінки, регулювання взаємин особистості. Вони виникають в людини у зв’язку з усвідомленням відповідності або невідповідності своєї поведінки вимогам моралі. У них проявляються соціальний, моральний і духовний характер; складність і багатогранність (патріотизм може виявлятися в любові до батьківщини,

ненависті до її ворогів, тузі за рідним краєм, любові до рідної природи, вулиці, будинку); дійовий характер (ніхто не змушує людину здійснювати подвиг, любити батьківщину).

До сфери моральних почуттів належать, зокрема, почуття: гордості, обов'язку, співпереживання, успіху, доброти, гумору, сорому, вдячності, товариськості та складні і багатогранні почуття: людяності, совісті, прекрасного, патріотизму, милосердя, насолоди, власної гідності, справедливості, краси, щастя, достоїнства тощо. Моральними почуттями психологи називають будь-яке почуття за наявності в ньому ставлення до іншої людини, сприймання прекрасного в творах мистецтва, оточуючої дійсності, а також моральної оцінки чи морального мотиву. Це, насамперед, щире почуття радості життя, бо тому, хто не любить своє власне життя, недосяжні й інші глибокі почуття. „Де безрадісні почуття, – писав В. Сухомлинський, – там і пригнічений розум, скута душа” [5, с. 185].

Поняття “моральні почуття” має свої характерні ознаки та особливості, що дозволяє його виділити та диференціювати на фоні суміжних явищ. Виникає необхідність аналізу та узагальнення підходів щодо трактування сутності та змісту поняття “моральні почуття”. Дані порівняльного аналізу ми представили у таблиці 1.1

Таблиця 1.1.

Аналіз сутності поняття “моральні почуття”

№ п/п	Автор визначення	Зміст поняття	Ключові словосполучення
1.	Дитяча психологія: навч. посіб. / Р. Павелків, О. Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – 432 с.	Переживання, у яких виявляється ставлення до суспільних подій та їх учасників, до себе	Переживання, ставлення
2.	Дошкільна педагогіка: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. / Т. Поніманська. – К.: Академвидав, 2006. – 456 с.	Стійкі переживання у свідомості людини, які зумовлюють її вольові реакції, ставлення до себе, інших людей, явищ суспільного буття	Стійкі переживання, вольові реакції, ставлення до себе, інших

			людей, явищ суспільного буття
3.	А. Богуш, Н. Лисенко Українське народознавство в дошкільному закладі: Практикум: Навч посіб. – К.: Вища шк., 2003 – 206 с.	Стійкі запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості, що формуються в процесі цілеспрямованого виховання та повсякденного життя дитини	Запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку, в процесі виховання
4.	О. Матвієнко. Основи виховання моральності школярів. – К.: Стилос, 1999. – 230 с.	Почуття, які відчуваються людиною при сприйманні нею явищ дійсності з точки зору норм моралі, вироблених суспільством	Почуття при сприйманні явищ дійсності
5.	Теоретико-методичні проблеми підготовки педагогічних кадрів у системі дошкільної та початкової освіти / за заг. ред. Н. Басюк, Н. Тарнавської. – Житомир: ФОП Левковець Н.М., 2013. – 466 с.	Стійке ставлення людини до суспільних подій, до інших людей, до самої себе; їх джерело є спільне життя людей, їх взаємини, боротьба за досягнення суспільно важливої мети	Стійке ставлення людини до дійсності
6.	Психологія і педагогіка життєтворчості: Навчально-методичний посібник / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (наук, ред.) та ін. – К., 2006. – 792с. – 125 с.	Моральними є почуття, в яких виявляється більш-менш стійке емоційне ставлення дитини до людей, діяльності, самої себе, джерелом яких є взаємини людей, їхня спільна діяльність	Емоційне ставлення до людей, діяльності, самої себе
7.	Виховання моральних почуттів у старших дошкільнят / За ред. А. Виноградової. - Харків, 1998. - с. 261-289.	Моральні почуття являють собою один з видів мотивації соціальної поведінки і діяльності, регулюють поведінку зростаючої особистості,	Один з видів мотивації соціальної поведінки

		позначаються на її оцінках і самооцінці	
8.	І. Бех. Виховання особистості: – Підручник. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.	Моральні почуття – виражають бажання та емоційні стани, певним чином забарвлюють усі психічні процеси, служать рушійною силою поведінки дитини	Бажання та емоційний стан, емоційні взаємини, рушійна сила поведінки
9.	Т. Гризоглазова. Формування морального досвіду молодших школярів засобами музичної казки. Дис. канд. пед наук. – К., АПН України, 1994. – 133 с.	Це переживання у яких виявляється ставлення до суспільних подій та їх учасників, до себе	Переживання, ставлення до суспільних подій до себе
10.	Л. Божович. Особистість та її формування у дитячому віці (педагогічні дослідження). -Харків.: Просвітництво, 1985. - 176 с	<i>Моральними</i> називають почуття, які переживає людина у зв'язку з усвідомленням відповідності чи невідповідності своєї поведінки вимогам суспільної моралі	Переживання, усвідомлення або не усвідомлення своєї поведінки, прихильність до певних потреб, ставлення до них
11.	В. Демиденко. Деякі аспекти морального виховання: Практичний матеріал для керівників, вихователів і вчителів. – К.: ІЗМН, 1995. – 298 с.	<i>Моральні почуття</i> – запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості	Запити, оцінки, спрямованість духовної діяльності особистості
12.	Г. Люблінська. Дитяча психологія. – Вища шк., К.: 1974. – 355 с.	Моральні почуття це оцінне ставлення, що виникає в людини тоді, коли прийняті в суспільстві вимоги моралі, які вона відображає, стають виявом її власних особистих оцінок	Оцінне ставлення, вияв власних особистих оцінок

13.	Сухомлинський В. Духовний світ школяра // Сухомлинський В. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 1. – К.: Рад. шк., 1976, – 390 с.	Моральні почуття це відношення, спрямованість духовного розвитку особистості	Відношення, спрямованість духовного розвитку
14.	Ізард К.Е. Психологія емоцій/Перев. з англ. - 1999. - 464 с.: Іл. (Серія "Майстри психології").	Моральні почуття - стійкі емоційні ставлення людини до явищ дійсності, що відображають значення цих явищ у зв'язку з його потребами і мотивами	Стійкі емоційні ставлення людини до явищ дійсності

Так, І. Бех у своїй праці “Виховання особистості”, досліджуючи психологічні особливості виховання почуттів підростаючого покоління, пише про моральні емоційні взаємини. Ключовою категорійною ознакою моральних почуттів виділяє емоційний стан, емоційні взаємини [13, с. 30-31].

Перший емоційний стан та емоційні взаємини, що складаються у дитини спочатку з матір'ю та іншими близькими людьми, а згодом із ширшим колом ровесників і дорослих, - почуття синівської любові, співчуття іншої людини, дружньої прихильності тощо, - збагачується у процесі її вікового розвитку, зазнають глибоких змін і стають підґрунтям для виникнення дедалі складніших моральних почуттів. Відбуваються нібито перенесення цих рано виниклих почуттів із близького на далеке, з вузької на ширшу сферу моральних відносин, які набувають під час розвитку дитини такого глибокого особистісного сенсу, як і її взаємини з рідними та близькими [13, с. 82].

В. Сухомлинський моральні почуття пов'язує із відношеннями, спрямованістю. У результаті формування почуття в системі морального виховання з'являється емоційне відношення до того, що раніше було байдужим [18, с. 334]

К. Ізард вважає ключовою характеристикою моральних почуттів стійкі емоційні ставлення людини до дійсності [20, с. 35]. Він вважає, що

моральні почуття це вищий продукт розвитку емоційних процесів у суспільних умовах. Породжувані світом об'єктивні явища мають суворо причинно-зумовлену природу почуттів так чи інакше суб'єктивні, оскільки одній й ті ж явища для різних людей можуть мати різне значення [20, с. 37].

Моральні почуття вивчались багатьма педагогами й психологами (А. Виноградовою, Г. Годіною, О. Ковальовим, О. Кульчицькою, В. Нечаєвою, Ю. Приходько та ін.), проте донині не вироблено єдиної системи їх чіткої класифікації. Систематизація відомостей педагогічної та психологічної літератури дає змогу нам окреслити основні типи моральних почуттів.

Таблиця 2.1.

Класифікація моральних почуттів

№	Моральні почуття	Зміст
1.	Почуття правди	Проявляється тоді, коли дитина зацікавлена в тому, щоб її уявлення про навколишній світ були правильними. Тому вона прагне оволодіти істиною.
2.	Почуття довіри	Це почуття проявляється у відкритості дитини контактам, у переживанні нею душевного комфорту від спілкування з іншими, від її готовності розповісти про своє заповітне, довірити секрет, поділитись інтимними переживаннями або думками.
3.	Почуття справедливості	Це переживання дошкільником свого прагнення втілити в життя правду, досягнути істину, неупереджено ставитись до однолітків або дорослих. Воно ґрунтується на усвідомленні дитиною узагальнених норм “добре” і “погано”, яких вона дотримується під час розподілу іграшок і ролей.
4.	Почуття емпатії	Це здатність дошкільника розуміти переживання інших людей і відповідним чином відгукуватись на них, виявляючи співчуття, чуйність, готовність допомогти в разі необхідності. Така здатність є елементарною і разом з тим фундаментальною властивістю людини як суспільної істоти.

5.	Почуття прихильності	Це здатність дитини віддавати перевагу одним людям порівняно з іншими, орієнтуючись на свої потяги, схильності, вибір. Переживання дитиною прихильності до когось будується на визнанні його привабливості для неї.
6.	Почуття гідності	Це почуття виявляється тоді, коли дитина намагається відстояти свою честь як особистості або виконавця певної роботи. Воно є складником ряду моральних емоцій – задоволення, поваги, приниження, образи, гніву, радості.
7.	Почуття дружби	<i>Дружба</i> – стійкі вибіркові стосунки, побудовані на взаємній прихильності, однакових очікуваннях і рішеннях, потребі у спілкуванні.
8.	Почуття симпатії	<i>Симпатія</i> – стійке позитивне (схвальне) ставлення, що виявляється в привітності, доброзичливості, замилюванні, спонукає до спілкування, уваги, допомоги (альтруїзму). Її виникнення може бути усвідомленим (спільність поглядів, ідей, цінностей, інтересів, моральних ідеалів) та малоусвідомленим (зовнішня привабливість, риси характеру, манера поведінки тощо).
7.	Почуття страху	Страх виникає тоді, коли дитина боїться когось (чогось), насторожено ставиться до реально або удавано небезпечних зовнішніх об'єктів.
8.	Почуття сорому	Сором – специфічно людський, сформований культурою психологічний механізм, який гарантує дотримання певних вимог, норм та правил.
9.	Почуття провини	Означає стурбованість дитини з приводу своїх особистісних якостей, за які вона відчуває себе відповідальною.
10.	Почуття совісті	Совість – усвідомлення і переживання дошкільником відповідальності, побудованої на самооцінках виконання ним обов'язків.
11.	Почуття альтруїзму	Переживання, яке виявляється у готовності дитини діяти безкорисливо, незважаючи на свої інтереси. Проявляється у прагненні надати допомогу, підтримку, пожертвувати своїм часом, спокоєм, відмовитись від егоїстичних намірів, приємних занять на користь іншої людини.
12.	Почуття відповідальності	Це переживання дитиною покладеного на неї кимось або нею самою обов'язку, потреба звітуватись у своїх діях і покладати на себе провину за можливі наслідки.

13.	Почуття успіху (невдачі)	Емоція успіху (невдачі) є своєрідним “допоміжним” механізмом, який в разі необхідності підключається до процесу регуляції діяльності та, враховуючи фактичні досягнення, коригує її.
14.	Громадянські почуття	Це переживання, з яких у майбутньому виросте громадянська, правова позиція особистості, її людська та національна гідність.
15.	Почуття обов’язку	Це почуття, яке виявляється у формі емоційних станів, розвиваючись у діапазоні від задоволення, яке 4-5-річна дитина відчуває при схваленні дорослим її поведінки, радості за добрий вчинок, допомогу товаришеві, виконане доручення.

А. Виноградова та Г. Годіна дають пояснення до кожного з виду моральних почуттів, особливостей їх прояву у дітей дошкільного віку [19, с. 234].

Почуття правди. Розбіжність між фактом і його словесним описом сприймається дитиною з недовірою, неприхована фальш – важко. Проте одного прагнення до істинності життєвих моделей, які відображають світ, недостатньо для того, щоб дитина зростала правдивою. Вродженим є прагнення до опанування істиною, а почуття правдивості треба виховати. Воно сприяє душевному комфорту особистості. Щирість та правдивість — важливі прояви особистісного зростання. Виховання почуття правди — річ дуже тонка, особливо в дошкільному віці, коли дитина прагне до вигадкування і фантазування. Цей процес вимагає від дорослого виявлення здорового глузду, педагогічного такту, почуття взаємної довіри [19, с. 234].

Почуття довіри виявляється дошкільником стосовно тих людей, які викликають у нього позитивні оцінки за шкалою сумлінності, щирості, доброзичливості, взаєморозуміння, безпеки для іншого, готовності захистити слабшого. Підґрунтям для вияву дитиною почуття довіри є прихильне ставлення до людського оточення, позитивний досвід спілкування з близькими дорослими (насамперед, батьками), звичка розраховувати на їхню підтримку та захист [11, с. 122]

Почуття справедливості ґрунтується на усвідомленні дитиною норм “добре та “погано”. Ними оперують під час розподілу іграшок, ролей, а також ділянок спільної діяльності тощо. В дошкільному дитинстві особистість лише починає оволодівати вміннями керуватись у своїй поведінці доцільно, а не власними егоїстичними інтересами. Формуванню почуття справедливості сприяє вміння об’єктивно оцінити вчинки інших, а також здатність виробити адекватну самооцінку [19, с. 234].

Почуття емпатії – соціальне почуття, яке певним чином обмежує людський егоїзм, дає змогу уявити себе на місці іншого. Воно передбачає розвинену емоційність, чутливість дитини, її здатність активно сприймати навколишнє середовище. Почуття емпатії потребує виховання в дошкільника готовності зробити іншому послугу безкорисливо, не розраховуючи на схвалення або заохочення. Воно допомагає зростаючій особистості усвідомити цінність людини, визнати право іншого на блага, сприяє формуванню гуманних почуттів — щирості, людяності, доброти, ніжності тощо. Співпереживання складають три важливі компоненти – здатність визначити і назвати почуття, які переживає інша людина; уміння прийняти чужу точку зору; здатність до душевного відгуку. Форми співпереживання змінюються залежно від ситуації, досвіду дитини, а також оточуючих людей [20, с. 36].

Почуття прихильності виявляється в потязі до об’єкта прихильності, у прагненні бути поруч з ним: сидіти за одним столом, разом гратися, працювати, товаришувати. Часто – в симпатії до однолітка. Почуття симпатії і форми його вияву є засвоєними формами ставлень до дорослих та однолітків. Проявам цього почуття дитину треба навчати. Дошкільник у своїх прихильностях може керуватись не лише “силою тяжіння”, симпатією або дитячою закоханістю, а й досить “діловими” мотивами – визнанням авторитету певної людини, потребою у захисті сильнішим за

нього, усвідомленням доцільності поєднання спільних зусиль з метою досягнення бажаного тощо [19, с. 234].

Почуття гідності виникає в дошкільника під час оцінювання іншими (а надто авторитетними) людьми його дій, вчинків з точки зору їх відповідності моральним нормам. Почуття гідності тісно пов'язане з чесністю як рисою характеру, з двома такими близькими почуттями, як самолюбство та самоповага. Перше з них є поєднанням почуття власної гідності з ревним ставленням дитини до думки про неї оточуючих людей. Друге є переживанням дитиною шанобливого, поштивого ставлення до себе, побудоване на визнанні нею своїх чеснот, успішності діяльності. Зазначений комплекс моральних почуттів характеризує небайдужу до оцінок соціального оточення дитину, яка вболіває за успіх (невдачу) своєї діяльності, орієнтується у власних чеснотах і вадах. Виховання почуттів честі, гідності, самоповага передбачає сформованість у дитини вміння адекватно оцінювати себе й оточуючих людей. З самооцінкою дитини пов'язані й інші форми переживань, які мотивують соціальну поведінку і є важливими показниками певних етапів розвитку індивідуальної соціальної поведінки. Йдеться про почуття страху, сорому, провини й совісті [11, с. 119-122]

Почуття обов'язку. Як стверджують дослідники, у 6-7 літніх дітей воно є мотивом їхніх учинків, переживається до вияву турботи про товаришів, чуйності, симпатії, відповідальності, сприяє подоланню егоїстичних тенденцій у поведінці. Однак у старшому дошкільному віці воно властиве ще не всім дітям.

Почуття успіху або невдачі є своєрідним “допоміжним” механізмом, який в разі необхідності підключається до процесу регуляції діяльності та, враховуючи фактичні досягнення, коригує її. Переживання успіху посилює й підтримує прагнення дошкільника досягти мети, а в разі невдачі – стримує його. Успіх (невдача) діяльності пов'язаний, з одного боку, з об'єктивними якісно-кількісними показниками результату, з

іншого – з оцінками досягнень авторитетними людьми (насамперед, дорослими).

Особливе почуття, яке виникає у людини і між людьми, — любов, яку Б. Шоу визначив як величезне перебільшення відмінностей між однією людиною і всіма іншими. Любов породжує дуже великий спектр переживань — від блаженства і захоплення до горя, приниження, ревнощів, відчаю і ненависті. Почуття близькості, яке ґрунтується на симпатії до іншої людини, називають *прихильністю*. Виявляється вона вже в дитини до людей, які задовольняють її потребу. Тісні стосунки між дитиною і матір'ю полегшують її контакти з іншими об'єктами. Нерозвинений зв'язок із матір'ю змушує дитину придушувати своє прагнення до інших соціальних контактів. Прихильність існує і у дорослих, вибірковість її втілюється в дружбі [21, с. 67].

Особливої уваги дорослих потребують: поглиблення, розширення уявлень дошкільника про ті чи інші етичні категорії, про зміст та особливості вияву людиною тих чи інших моральних почуттів; розвиток у дитини вміння диференціювати різні моральні почуття, розпізнавати їх, називаючи найпростіші, а також пояснювати значення того чи іншого почуття для оточуючих людей; вправління дитини в умінні “вчуватись” в різні емоціогенні ситуації, не залишатись до них байдужими, а також педагогічна оцінка: процес її вироблення, критерії визначення, словесне оформлення, емоційне навантаження. За допомогою оцінок авторитетних дорослих моральні почуття можуть бути піднесені до найвищих людських чеснот, набути особливої значущості, привернути увагу дитини.

Американський психолог К. Ізард пропонує вважати основними або, за його термінологією, фундаментальними емоціями наступні: інтерес; радість; подив; горе, страждання і депресія; гнів; відраза; презирство і страх; сором і соромливість; вина [20, с. 36].

О. Матвієнко вважає почуття дружби найсвітлішим та притаманним дітям почуттям. Саме почуття дружби до особи іншої статі є складовою кохання, породжує його, але необов'язково з ним пов'язане. На відміну від симпатії і кохання, які можуть бути односторонніми, дружба передбачає особистісну взаємодію (атракцію), взаємний прояв дружніх почуттів. Завдяки цьому вона забезпечує задоволення емоційних потреб, взаємне пізнання, соціальну взаємодію та діалог особистостей, набуває характеру особистих (інтимно-довірливих) стосунків. Дружба усвідомленіша і прагматичніша [9, с. 112-113].

А. Виноградова та Г. Годіна розглядають не лише позитивні почуття, але й описують таке почуття, як страх. Перелякана дитина думає: “Що зі мною зроблять інші?” Страх може як мобілізувати енергію, так і паралізувати її. Супроводжується він невпевненістю в діях, скутістю рухів. Це переживання відображає потребу дитини уникнути небезпеки, відреагувати на неї. Формами страху є боязнь, тривожне очікування, переляк, паніка. Часто страх є інстинктивною реакцією самозахисту, самозбереження. Це почуття є первинним, базовим переживанням у спільному ряді “страх – сором – провина”, де кожна наступна ланка виникає на ґрунті попередньої і означає подальшу диференціацію механізмів соціального контролю і мотивів індивідуальної поведінки [19, с. 235-236].

Почуття сорому в дошкільника, - вважає А. Виноградова, - це тривога за свою репутацію. Воно виникає, коли дитина відчуває, що не відповідає очікуванням оточуючих, що вона в чомусь поступається іншим. Стурбованість дитини своєю компетентністю виражає її бажання уникнути невдачі, залежності. Вона відчуває сором тоді, коли, аналізуючи свої якості за зразком “сильна — слабка”, визначає себе як “слабку”. Соромлячись, дитина хвилюється “Що про мене подумають інші?”, “Що вони про мене скажуть?” [11, с. 119-122]

Відчуваючи провину, дитина звертається до понять “хороша — погана” і при цьому оцінює себе як “погану”. Почуття провини виникає тоді, коли дошкільник починає орієнтуватись не стільки на оцінку інших людей, скільки на самооцінку. Невиконання ним тієї чи іншої моральної норми може викликати самозвинувачення, муки сумління, дискомфортний стан. Дитина стурбована: “Що я сама про себе думаю?” Переживання виникає в ситуації, коли дошкільник відчуває особисту відповідальність за когось або щось. Здатність відчувати провину свідчить про високий ступінь особистісного розвитку дошкільника, виникнення механізму, який регулює соціальну поведінку зсередини, засвідчує появу внутрішніх етичних інстанцій [4, с. 218-219].

Почуття совісті виникає як внутрішнє усвідомлення дитиною добра і зла, її душевний відгук на це, здатність розпізнавати якість вчинків і відповідно реагувати на них. Совість — важлива форма прояву моральної свідомості. Совістю вимірюється гідність людини. В совісті виявляється свідомо моральна відповідальність особистості за себе і за інших. У дошкільному віці совість лише починає формуватись, виконуючи функцію самоконтролю. Почуття совісті свідчить про те, що поняття обов’язку як чогось зовнішнього, примусового переростає у внутрішній імператив (наказ, вимогу). Можна сказати, що дитина має совість, коли вона засвоїла моральні принципи і виконує їх без зовнішніх спонукань. Совість — сильний афект у вигляді почуття провини з приводу невиконання певної норми. Дитини з розвиненою совістю спроможна вистояти перед спокусою порушити заборону або вимогу навіть тоді, коли впевнена, що про це ніхто не дізнається. Вона часто сама визначає те, що зробила, прагнучи виправити становище, загладити провину [21, с. 67-73]

У дітей старшого дошкільного віку часто можна спостерігати прояв безкорисливої турботи до рідних і близьких людей: “Не буду галасувати, бо бабуся відпочиває”, “Гратимусь тихо, бо тато працює...”. Це початкове

виявлення почуття альтруїзму. Особливо яскраво почуття альтруїзму виявляється в екстремальних умовах, коли висувуються високі вимоги до людської самовідданості, навіть жертвовності. В дошкільному віці це почуття лише починає формуватись. Важливо, щоб дитина пережила високий підйом, глибоку насолоду, задоволення від власного альтруїзму, побачила реальні результати своєї стриманості або активності, спрямовані на користь оточуючих людей.

Почуття відповідальності виявляється тоді, коли дитина дала обіцянку або з нею про щось домовились, і це вимагає від неї безумовного виконання угоди. Відповідальність визначає масштаб, обсяг особистих завдань, обов'язків, їхні межі. Дитина може відчувати обов'язок перед кимось або перед власною совістю. По суті відповідальність — це відповідність між моральною діяльністю особистості. Моральну відповідальність можна характеризувати як об'єктивну і суб'єктивну єдність. Вона, з одного боку, є сукупністю об'єктивних суспільних вимог до особистості, з іншого — своєрідним суб'єктивним станом свідомості, почуттям. Почуття відповідальності виховується з дитинства залученням дошкільника до виконання вимог, за якість та своєчасність чого треба звітуватись перед іншими і самим собою [19, с. 235-236]

Коли дитина досягає бажаної мети, вона відчуває радість; коли її успіхи перевершують очікування, вона відчуває задоволення, захоплення; коли на її шляху до кінцевої мети виникають перешкоди, вона тривожиться, засмучується, розгублюється, дратується. Переживання успіху посилює й підтримує прагнення дошкільника досягти мети, а в разі невдачі – стримує його. Позитивне переживання, яке завершує вдалу дію, мовби “санкціонує”, закріплює її, негативне – призводить до негайного пошуку нових засобів досягнення мети, відкидаючи ті, що не виправдали себе. Переживання успіху (невдачі) зумовлюють зміни у поведінці, є своєрідним “пеленгом”, який або припиняє пошуки нових шляхів вирішення проблеми, або щоразу наново організовує їх. Досвід

переживання численних радостей або невдач відображається у так званих передбачуваних емоціях. Узагальнене переживання успіху активізує діяльність, підвищує її ефективність, невдачі – позбавляє спонукальної сили. Успіх (невдача) діяльності пов'язаний, з одного боку, з об'єктивними якісно-кількісними показниками результату, з іншого – з оцінками досягнень авторитетними людьми (насамперед, дорослими).

Існують також так звані громадянські почуття. У дитинстві вони виявляються в любові дитини до своєї родини, рідної оселі, міста (села), в якому народилася, рідної землі, мови, у шанобливому ставленні до прав, культури, мови представників інших національностей. Дошкільник тільки починає осягати ці складні почуття, і його не можна квапити. До формування громадських почуттів, точніше їхніх зачатків у дошкільників, слід підходити виважено, гнучко, проте принципово [4, с. 218-219].

Моральні почуття дошкільників формуються в процесі спілкування з оточуючими людьми, виконання спільної з ними діяльності. Вони передбачають наявність у зростаючої особистості відкритості, довіри, доброзичливого ставлення до людей. Основою такого ставлення є — позитивні емоційні стани дітей, які слід створювати й підтримувати. Це вимагає від батьків та педагогів терпіння й витримки. Відомі психологи (Е. Аркін, О. Запорожець, В. Котирло та ін.) стверджували, що важливою умовою розвитку моральних почуттів у дошкільників є створення дорослими життєрадісної атмосфери, яка сприяє становленню оптимістичного настрою, відчуття захищеності, зацікавленості тим, що відбувається навкруги.

Важливою умовою розвитку моральної позиції дошкільника, його позитивного емоційного ставлення до оточуючих людей є формування у нього довільності поведінки — вміння стримувати себе, мобілізуватись

для подолання труднощів, здатність діяти свідомо, а не імпульсивно [5, с. 79].

Ефективним методом морального виховання є метод “зміни позиції” (Є. Суботський), який можна застосовуватися в процесі засвоєння дошкільниками етичних категорій. Дітей старшого дошкільного віку можна залучити до виконання ролі “вихователя”, час від часу покладати на них відповідальність за самостійне визначення змісту, призначення, доцільності тієї чи іншої моральної норми, а також контроль за її дотриманням у практиці взаємин з однолітками [6, 234-235].

Наша задача формувати у дітей дошкільного віку дітей лише позитивні моральні почуття: гордості, обов’язку, співпереживання, успіху, доброти, гумору, сорому, вдячності, товариськості, людяності, совісті, прекрасного, патріотизму, милосердя, насолоди, власної гідності, справедливості, краси, щастя, достоїнства тощо.

Доброзичливість, працелюбність, чесність, взаємоповагу, сердечність, вміння критично оцінювати людей, поважати людську гідність, енергійність та наполегливість в боротьбі за людське щастя й інші моральні загальнолюдські якості, відображені в усній народній творчості, народних традиціях. Проблема формування моральних почуттів в педагогічному аспекті широко репрезентована у спадщині видатних педагогів та діячів освіти (А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, В. Шацька, С. Шацький та ін.) [22; 5; 23; 24].

Психолог Ж. Піаже, проаналізувавши генезис моральних суджень на різних етапах дошкільного періоду, стверджував, що дітям молодшого, середнього і навіть старшого дошкільного віку властиві автономна мораль, некритичне ставлення до вимог дорослих. Свої вчинки вони оцінюють переважно за результатом

Вітчизняні вчені доводять, що всі моральні норми доступні для засвоєння дітьми, немає серед них “дорослих” і “дитячих” норм. Однак

педагог повинен враховувати, що знання дошкільника існують у формі уявлень, тому не варто вимагати від нього тлумачення етичних понять. На цьому життєвому етапі він усвідомлює лише загальну тенденцію: бути турботливим, чесним, ввічливим — це добре. Користуючись загальними поняттями, дитина не може витлумачити їх суті. Але, як свідчать дослідження, зміст моральних норм завжди цікавить дітей, що спростовує твердження про моральний реалізм дитини дошкільного віку в умовах цілеспрямованого формування етичних уявлень. Наприклад, 4-5-річна дитина може усвідомити лише загальну характеристику моральних якостей, не диференціюючи їх змісту (“добрий” — “поганий”). Часто неадекватними є визначення старших дітей. Диференціювання таких моральних понять, як “доброта”, “чуйність”, “справедливість”, “чесність”, “дружба”, “товариськість”, “працелюбність” та інші, відбувається поступово.

Особливо значущим для розвитку теорії формування моральних почуттів є ідеї К. Ушинського про сутність і особливості формування у дітей духовності високого порядку. Видатний педагог прийшов до висновку, що генетично перше місце в психіці дитини займають почуття, які виникають під впливом різних потреб, що ці почуття ускладнюються свідомими уявленнями і потім, перетворюючись в бажання, реалізуються у вчинках. К. Ушинський обґрунтував педагогічні вимоги до виховання почуттів дитини: варто уникати довготривалих душевних хвилювань; якщо яке-небудь почуття домінує в переживання дитини, варто викликати інше, протилежне (почуття), щоб урівноважити її стан; якщо по природі дитини схильна до якого-небудь почуття, то виховувати її потрібно так, щоб також урівноважити його [23, с. 213-214].

Отже, дослідження сутності та змісту виховання моральних почуттів підростаючої особистості, дозволяє констатувати, що в теорії та практиці педагогіки ця проблема була і є надзвичайно актуальною, і саме

цим зумовлюється тенденція до поглиблення наукового пошуку її розв'язання у сучасному соціумі.

Моральні почуття розглядаються як важлива складова особистості, що визначає її особливості соціалізації, взаємини з іншими людьми. Вони невід'ємні від моральних норм поведінки, оцінки відповідності або суперечності дій, вчинків, намірів людини цим нормам, адже джерелом моральних почуттів є взаємини людей, їхня спільна діяльність. Моральні почуття розглядаються як один з видів мотивації соціальної поведінки і діяльності, що регулюють поведінку зростаючої особистості, позначаються на її оцінках і самооцінці. Вони тісно пов'язані з формування у дітей чітких, зрозумілих, значущих для них етичних уявлень про добро і зло, право й обов'язки, красу і потворність, правду і неправду, віру, надію, любов, честь, відповідальність тощо. Оволодіння способами розв'язування різних моральних задач, опанування їхнього змісту потребує наявності в дитини значного запасу етичних знань, апробування нею знань на практиці.

1.2. Структура та особливості процесу виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку

Особливим періодом у житті людини є дошкільний вік, адже саме в цей час відбувається інтенсивне формування основних якостей та властивостей особистості. „Дитячі роки, – писав В. Сухомлинський, – той вік, який ми вважаємо віком безтурботної радості, гри, казки, – це джерела життєвого ідеалу... Від того, що відкрилося дитині в навколишньому світі в роки дитинства, що викликало її подив і захоплення, що обурило й примусило плакати не від особистої образи, а від переживання за долі інших людей, – від цього залежить, яким громадянином буде наш вихованець” [5, с. 220].

Цей віковий період можна розглядати як сенситивний період розвитку всіх процесів пізнання. Такі властивості психіки старших

дошкільних, як піддатливість, пластичність, чутливість нервової системи та продовження цієї роботи у школі.

Л. Божович виділяє такі головні новоутворення, які характерні для старшого дошкільного віку:

- розвиток пізнавальної сфери старшого дошкільника, яка і визначає перехід до більш складних форм мислення;

- формування нового рівня афективно-потребової сфери, яка дозволяє дитині діяти не безпосередньо а керуючись свідомо поставленими завданнями, моральними вимогами та почуттями;

- виникнення відносно стійких форм поведінки та діяльності, що складають основу формування характеру людини;

- розвиток суспільної спрямованої старшого дошкільника, тобто спрямування до колективу ровесників змушує його шукати серед однолітків своє місце та засвоювати ті моральні вимоги, які притаманні для нього [15, с. 161-163].

Цілком доречним є розглянути роль почуттів у розвитку системоутворюючих сфер становлення індивіда як особистоті, індивідуальності, громадянина (фізичний, розумовий, соціальний, духовний розвиток).

Старші дошкільники – це діти 5-6 років. Саме в цьому віці, у зв'язку з появою нових обов'язків перед їх дитячим колективом, відбується перебудова системи міжособистіних стосунків, їх зміст та форма значною мірою залежать від раніше сформованої готовності до співробітництва хлопчиків і дівчаток, власного досвіду спілкування з ровесниками і дорослими своєї та протилежної статі.

Отож, виникає ряд нових психологічних новоутворень, почуття обов'язку, відповідальності, здатність планувати свої дії, критично оцінювати власні вчинки, важливих для встановлення гармонійних стосунків з навколишніми та самовиховання. Проте в цьому віці

спостерігають і деяке зміщення уявлень щодо статевих та гендерних ролей в суспільстві та сім'ї.

Л. Виготський вказував, на те що вже 5-6 –річні малюки досить добре усвідомлюють свої переживання, а надто ті, що зумовлені оцінкою дорослого. Саме такі переживання нерідко прокують зміни в поведінці дітей. У старшому дошкільному віці моральні почуття і знання пов'язуються з відчуттям обов'язку. Дитина у цьому віці здатна усвідомлювати моральний сенс своєї поведінки. З'являються внутрішні моральні інстанції, до прикладу – прагнення поводитись згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають батьки чи вихователі, а тому що це приємно для себе й оточуючих [25, с. 431].

Діти старшого дошкільного віку відчувають тонко і гостро обман, і виявлення великого глибокого і доброзичливого почуття, радості або страждання. Свої емоційні переживання дитина, як правило, передає вербально (я радію, я сумую, тощо). Вона ніби відсторонює від себе власні емоції, почуття, психічні стани аби спрямувати на них думку, побачити себе збоку. Емоційно-почуттєва сфера керує над усіма іншими сторонами життя людини, надає їм свого забарвлення та виразності. Зовнішнє відтворення почуттів дітей старшого віку має бурхливий та безпосередній характер.

Дійсно почуття, як продукт роботи розуму дитини, є прямим відображенням її поведінки. Чисті, радісні почуття, спрямовані на сприйняття життя у всій його красі, притаманні дитячій душі, є найкращим свідченням правильності виховання духовної високогуманної особистості. Так, почуття власної гідності виникає тоді, коли дитина відчуває свою особисту цінність, любить своє власне життя. Усвідомлюючи, що вона приносить певну користь, вмє щось робити добре, контролювати свої дії, поведінку, дитяча особистість прагне до самовдосконалення, у неї з'являється повага до самої себе, віра у власні

сили. Дитина з високим почуттям власної гідності орієнтована на певний тип поведінки, який може проявлятися так: « Я це теж можу зробити, якщо інші змогли». Дитина зі зниженим почуттям власної гідності думає: «я ніколи не зможу це зробити». Такі діти по особливому відчують різні негативні оцінки їх діяльності. Вони можуть ззовні не реагувати на зауваження, та насправді це їх це дуже зачіпає. Якщо така дитина зробила щось добре, до прикладу: чудово виконала якусь роботу, а на це ніхто не звернув уваги, то вона почувається ображеною і засмученою. Якщо ж до цього ще й принижується та знецінюється її особистість, то в такому випадку у неї може розпочатися надзвичайно небезпечний процес накопичення «сили помсти», потенціалу недобррозичливості до навколишнього середовища, що зазвичай залишається протягом всього життя [27, с. 263-266].

Людина, що відчуває себе нікчемою, не здатна зробити в житті нічого путнього, погано включається до роботи. І, навпаки, висока самооцінка допомагає людині працювати напружено, максимально використовуючи, свої можливості, вважати для себе неможливим уникати труднощів. Від стану розвитку почуття власної гідності, гордості за свої досягнення залежить розвиток почуття обов'язку. У дітей старшого дошкільного віку це почуття (обов'язку) сприймається як необхідність дотримання обіцянок, які даються дорослим, визначається прагнення бути „ кращим”. Проте виконання їх часто порушується. Пояснюється ця ситуація невмінням дітей зберігати інформацію впродовж тривалого часу, не сформованістю довільності дій, а також небажанням, особливо тоді, коли виконання певної обіцянки потребує значних вольових зусиль (у таких випадках діти погоджуються з дорослими. Що вони ще «малі» ,але добре пам'ятають про обіцянки які не виконали). Після чергових нагадувань дорослих діти визнають свої помилки і прагнуть самотійно усунути їх, проте часто роблять це поспіхом [26, с. 355-358].

„Діти з пригніченими почуттями – це, як правило, діти з пригніченим інтелектом, збідненою думкою”, – писав В. Сухомлинський. На його думку, без емоційного ставлення до знань, без подиву, радості, задоволення, захоплення та інших позитивних переживань неможливий розумовий розвиток особистості. Звісно, педагог вимагав не пріоритету емоцій, а злиття почуття й думки, „гармонії розуму і серця”. Впевнено ступає маленька людина в потік інформації, обходить свою планету, пізнає і обживає її, щоб збагнути світ за допомогою емоцій [5, с. 53].

Соціальний розвиток особистості також передбачає оцінку предметів, явищ, людських стосунків мірилами добра і зла, дитиною, що утворює її соціальний портрет. Ці символи приводять у світ доцільності, а тому являються духовними інструментами життя і діяльності людини. Їх почуттєвий і сенсовний зміст визначає те, на що дитина, а пізніше підліток і дорослий будуть орієнтуватись у житті; до чого прагнутимуть і чого уникатимуть як, зрештою, відбуватиметься духовний розвиток даної особистості. Не випадково В. Сухомлинський стверджував, що „духовне життя в цьому віці (старший дошкільник) має спрямовуватися так, щоб гарне пізнавалося, осмислювалось і переживалося дитиною на зразках прекрасного, що має велику притягальну силу, і щоб погане не лише правильно трактувалося, а й активно засуджувалося”, на думку педагога: „почуття – це плоть і кров... сили духу” [5, с.124].

Емоційна сфера дитини надзвичайно чутлива та тонка. Душа дитини образна, вібрує ніби музичний інструмент, відтворюючи різні прояви людської душі: радість, сум, тривогу, захоплення, пригніченість тощо. Якщо доросла людина якоюсь мірою може регулювати свій душевний стан, то дитина навпаки, не маючи належного емоційного досвіду часто потрапляє в бурхливий потік різних психічних змін, що відбуваються в її внутрішньому світі. Вони сприймають досить боляче, гірко, принизливо [28, с. 244-385].

Дитина-дошкільник відчуває і мислить не так, як дорослий. Вона живе своїми уявленнями про добро і зло, про честь і безчестя, про людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть своє вимірювання часу: в роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю. Нерідко слова і вчинки дітей здаються нам дивними, нелогічними, а поведінка – незрозумілою.

Можна виділити компоненти, які у своїй сутності розкривають особливості виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку: емоційно-ціннісний, когнітивний та практичний.

Емоційно-ціннісний розвиток – емоційне ставлення дитини до людей і подій, яке свідчить про її особисті інтереси, мотиви, потреби, орієнтації, бажання, вибори, переваги, незалежні від дорослого. Він пов'язаний із системою інтересів та потреб дитини, з її вмінням самовизначатись, приймати рішення, надавати перевагу чомусь, чи комусь, здійснювати самостійний вибір. Емоційно-ціннісний компонент культури поведінки передбачає розвиток емоційної сприйнятливості; наявність емоційно-позитивного ставлення до зразків поведінки, до довілля, до людей, до себе; сформованість моральних почуттів (сорому, совісті, відповідальності, провини); здатність до емпатії;

І. Бех стверджує, що у витоках морального розвитку дошкільника знаходиться механізм емпатії як здатності дитини відгукуватися на емоційне переживання іншою емоцією тієї ж моральності, тобто співчувати їй у радості чи смутку [13, с. 654].

Емоції і почуття – особистісні утворення. Вони характеризують людину соціально-психологічно. Емоції, якими б різними вони не здавалися, невіддільні від особистості.

Л. Виготський стверджував, що емоції виникли на основі інстинктів, та мають між собою багато спільного. Особливо це помітно в елементарних проявах емоцій, наприклад, гнів, страх [25, с. 433].

Відомо, що висловлювання мають спонукальний характер. Мотив мовлення („заради чого я говорю” – Л. Виготський) з’являється у старшого дошкільника при наявності емоцій та почуттів, які виникають під час осмислення прочитаного, почутого або побаченого, пов’язується з яскравими, сильними враженнями, про які слід обмінятися з друзями, ровесниками, вчителями... Початком висловлювання є мотивація. Л. Виготський зазначав, що думка не є останньою інстанцією в усьому процесі. Сама думка породжується не з іншої думки, а з мотиваційної сфери нашого мислення, яка поєднує наші прагнення і потреби, інтереси і спонукання, почуття й емоції. Отож, вільне, відкрите спілкування з кращим підтвердженням ефективності впливу на емоційно-чуттєву сферу дошкільника здійснюється з метою виховання гуманних почуттів. Гуманне спілкування не узгоджується з погрозами, покаранням, образою, власне, формує погляд на дитину як на рівноправного партнера в умовах співробітництва і відкидає маніпулятивний підхід до неї. Доречно зауважити, що рівність у спілкуванні педагога з вихованцем не абсолютна. Це обумовлено різницею у їх психосоціальному розвитку, статусі, соціальному становищі, обсязі знань тощо. Л. Виготський стверджував, що психіки без поведінки не існує і якщо завдяки казці ми формуємо хибну уяву про дійсність, то виховуємо хибну поведінку. Лише правда має бути основою виховання, а вигаданий світ фольклору вводить дитину в оману. Тоді, вважає психолог, дитині стає не цікавим реальний світ: дерево, квітка, пташка... Однак, вчений визнає естетичну цінність фантастичних творів, зокрема казок. Вагомим аргументом, на захист фольклору є також сформульований Л. Виготським „закон емоційної реальності фантазії”: незалежно від того, реальна чи нереальна дійсність, пов’язані з ним емоції, враження, почуття, що у нас виникають, завжди реальні. Тому, доцільність використання фольклору полягає в його емоційній основі [25, с.434].

Все ж моральні дії, що розгортаються на основі механізму емпатії, якщо не включатися у їхній перебіг, є діями односторонньої спрямованості, оскільки дитина, яка отримала допомогу від свого ровесника, не реагує певним чином на неї.

Когнітивний компонент моральних почуттів включає розвиток самосвідомості особистості; формування соціальних понять, оцінних еталонів; наявність знань про норми моральної поведінки та усвідомлення доцільності дотримання правил поведінки; наявність елементарних уявлень та знань про людей, про навколишній світ, про особливості розвитку національної та світової культур і формування на основі цих знань моральних ідеалів, цінностей, зразків поведінки.

У старшому дошкільному віці основною психічною функцією стає пам'ять (у ранньому віці це було сприймання), що визначає інші психічні процеси. Мислення виявляє високу кореляцію з пам'яттю, а мислити для дошкільника – означає згадувати, спиратися на власний попередній досвід, або видозмінювати його. До того ж накопичення знань про предмети та явища навколишнього середовища, досвіду маніпулювання предметами сприяє тому, що у віці 5-7 років відбувається перехід від доопераційного до конкретно-операційного мислення (Ж. Піаже). Воно втрачає такі якості, як ригідність, статичність, стає більш гнучким та складним [24, с. 67].

Отже, внаслідок розвитку довільної пам'яті як новоутворення дошкільного віку, переходу до конкретно-операційного мислення дитина набуває здатності подумки виходити за межі ситуації і діяти в плані загальних уявлень, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та явищами, які не подані в чуттєвому досвіді, робити логічні висновки (умовисновки).

Практичний компонент моральних почуттів передбачає формування довільної поведінки; розвиток саморегуляції поведінки; формування у дитини умінь, навичок та звичок моральної поведінки;

формування умінь виявляти позитивні емоції соціальними засобами та відсутність проявів деструктивної агресії у поведінці.

Отже, аналіз наукових джерел свідчить, що моральні почуття можуть бути піднесені до найвищих людських чеснот, набути особливої значущості, привернути увагу дитини. Виділені нами емоційно-ціннісний, когнітивний та практичний компоненти у своїй сутності розкривають структуру та зміст виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку. На практиці ці компоненти взаємопов'язані та взаємозалежні.

1.3. Педагогічний потенціал українського фольклору у вихованні моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку

Поступово знайомлячись із культурною спадщиною свого народу, дитина залучається до її цінностей, доповнює вироблений життєвий досвід, має можливість творчо використовувати здобуті знання і навички у притаманних їй видах діяльності. Відповідно, таким чином розвивається емоційність, увага, мислення, пам'ять, комунікативні вміння та навички, взаємини з однолітками та розуміння їх.

Народна творчість, яка зародилася у далекому минулому, становить історичну основу усієї світової художньої культури, джерело національних художніх традицій, виразник народної самосвідомості. Тож у становленні сучасної духовної культурної особистості величезного значення набуває досвід попередніх поколінь, тобто фольклор (у перекладі з англійської – “народна мудрість”, “народне знання”) – це художня народна творчість: пісні, казки, легенди, танці, драматичні твори, а також твори образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва.

Фольклор ([англ.](#) folk-lore) – народна мудрість; народне знання, або ж традиційна народна творчість – художня, колективна, літературна і музична творча діяльність народу, котра засобами мови зберегла відомості про життя і природу, минулі культури і вірування, а також відбиток світу думок, емоцій, почуттів та переживань, народнопоетичної фантазії [29, с. 301].

Іншою назвою фольклору вважають усну народну творчість, для якої характерними є усна форма побутування, варіативність, поєднання створення та виконання, а також анонімність. Література та фольклор перебувають у взаємообміні, оскільки література виникла на основі фольклору і постійно збагачується за рахунок його образів та мотивів (фольклоризм, неофольклоризм), а найкращі з них, що є найближчими до

народної психології, стають народними літературними творами [30, с. 266].

Усна народна творчість – це художнє відображення дійсності у словесно-музично-хореографічних і драматичних формах колективної народної творчості, нерозривно пов'язаний із життям і побутом. У фольклорі відбиваються світоглядні, етичні й естетичні погляди народу. Провідною складовою фольклору є усна народнопоетична творчість. Усна народна творчість нашого народу формувалась протягом століть поруч з мовою і тому у ній відображено багатовіковий досвід, пам'ять та надбання про історичне минуле на різних етапах розвитку українського народу. Фольклорні зразки доступні та зрозумілі дітям. Малюки із задоволенням виконують творчі завдання, що базуються на фольклорному матеріалі. Усна народна творчість містить багато жанрів, тем, образів поезики народного мистецтва, сила впливу яких неймовірно велика. Кожен зразок усної словесної творчості, передаючись із уст в уста, проходить своєрідне шліфування з точки зору народної моралі та народної педагогіки.

Наш український фольклор немає конкретно проголошених норм, теоретично осмислених принципів. Поняття „добро” і „зло” фольклор подає у предметно-образній та художній формі. Про ці поняття можна скласти враження на основі поведінки персонажів, змісту ситуацій та вчинків, ознак характеру героїв. Така властивість усної народної творчості є тим ключем, який допомагає обрати правильний напрям морального аналізу любого твору. Ідейний зміст цих творів відображає уявлення у художніх образах різних типів взаємин між людьми. С. Русова зазначала: „Так само, як у думках дитини, так і в усній народній творчості немає нічого надзвичайного, але все надзвичайне немає обмеженого ані часу, ані простору. Зате все живе – має почуття, знає ласку, знає правду, усе повне якогось чарівного життя – й квітка, й береза, й пташки, й звірі, й вітер, і вода... [33, с. 282-285].

Усна народна творчість протягом віків була цінним матеріалом у вихованні дітей: загадки розвивали кмітливість та мислення, колісанки та забавлянки були актом особливої близькості матері та дитини, прислів'я та приказки передавали досвід поколінь, мудрість народу. Для розвитку чіткої, чистої вимови, зв'язного мовлення малюка використовувались скоромовки, лічилки, прислів'я та приказки. Розвитку мовленнєвих навичок сприяло використання дітьми різних форм усної народної творчості. Досить часто це були зразки дитячого фольклору.

Дитячий фольклор – багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів, які перш за все створюються та виконуються самими дітьми. Дитячий фольклор – специфічні жанри, що виникли у дитячому середовищі (складені самими дітьми) та перейшли з “дорослих” фольклорних жанрів. До них відносять дражнили, мирилки, прозивалки, примовки, страшилки. До дитячого фольклору відносяться і твори дітей, і твори для дітей, складені дорослими [31, с. 219-220].

Більшість дослідників дитячого фольклору (О. Капиця, Г. Виноградов, Н. Заглада, В. Анікін, М. Мельников, Г. Довженок та ін.) справедливо схиляються до думки, що ці жанри навряд чи варто вважати за продукт дитячої творчості. Так, Н. Заглада зазначає: “досі нам не пощастило сконстатувати певних позитивних фактів, які б свідчили про спеціально дитячу творчість у цій ділянці нашого фольклору”. Найбільш вірогідно, що ці поезії складаються дорослими, якими, до речі, найчастіше і виконуються, для дітей. Основне їх призначення полягає у сприянні здоровому фізичному та психічному розвитку організму [56, с. 257].

Усі зразки дитячого фольклору були розподілені на три розділи: календарний фольклор, потішний фольклор та ігровий фольклор [27, с. 118].

Календарний фольклор містить твори пов'язані з природою, календарними датами, твори, що мають сезонний характер. Значну його частину складають запозичені в дорослих колядки, щедрівки, веснянки, русальські пісні тощо. Власне дитячий календарний фольклор – це заклинання явищ природи, заклички, примовки до комах, птахів, тварин, також дитячі гадання і змови. Він привчає дітей бачити, помічати поезію навколишньої природи в усі пори року.

Потішний фольклор – приказки, небилиці, дражнилки, що мають самостійне значення, не пов'язане з іграми. Його призначення – розвеселити, потішити, розсмішити дітей.

Ігровий фольклор посідає чільне місце в дитячій творчості. Важко уявити собі дітей, життя яких не було б пов'язане з визначеним колом ігор. Основою драматичних ігор є втілення художнього образу в драматичній дії, тобто в синтезі діалогу, музичного приспіву і руху. З них формуються зачатки театралізованого дійства. Специфікою ж спортивних ігор є спортивне змагання, їх мета – удосконалення тих або інших спортивних навичок [27, с. 118].

З великим зацікавленням до народних першоджерел ставилася Л. Українка. Надзвичайно важливі положення щодо висвітлення та опрацювання проблеми морального формування засобами фольклору ми знаходимо в творчій спадщині поетеси. Переповідаючи казки, поетеса суворо дотримувалась сюжету твору („Казка про дивну сопілку”, „Казка про Івашка”, „Про Котика і Півника”) та сама писала казки („Біда навчить”, „Лелія”, „Метелик”) [26, с. 194].

Важливу роль у вивченні та популяризації скарбів народної педагогічної мудрості відігравали Ю. Федькович та С. Воробкевич. У своїй письменницькій діяльності Ю. Федькович використовував дуже багато творів фольклору – приказки, прислів'я, загадки, скоромовки, казки, байки, вірші [27, с. 333-346].

В. Сухомлинський високо цінував народне мистецтво, активно залучав до нього дітей. Він активно використовував народні традиції у трудовому, естетичному, моральному, інтелектуальному вихованні дітей [18, с. 267-277].

Уроки В. Сухомлинського завжди були зразками творчого підходу до процесів навчання та виховання. Майже завжди діти чули казку, притчу, історію з життя, які впливали на їх розум та дитяче серце [5, с. 375-379].

Окремі матеріали українського дитячого фольклору з'являлися і в польських фольклорно-етнографічних збірниках. Декілька творів, хоч і не визначені самим упорядником як дитячі, зустрічаються і в працях О. Кольберга, який, зауважує Г. Довженок, на жаль, "не визначив їх як зразки жанрів дитячого фольклору", беззастережно публікуючи їх разом із зразками фольклору "дорослих". Будучи активним публікатором польського фольклору, він знаходив місце і для повідомлень з українських територій, які вирізнялись не лише "дорослим" фольклором, а й прикладами пісенного та ігрового репертуару селянських дітей [58, с. 118-122].

В змісті народних пісень правдиво висвітлено усе життя українського народу, розмаїття його духовного світу, заповітні мрії та прагнення. Пісня є одним з найпоширеніших жанрів дитячого фольклору. Дітки зустрічаються із піснею уже в перші роки свого життя, значно раніше, аніж самі навчаться говорити чи співати. Найперше творена, виспівана серцем і розумом поезія – це колискові пісні, імпровізовані над колискою, народжені у своєму злитті з навколишнім світом, коли мати "колосала та леліяла, жити довго надіяла". Це пісня материнської душі й незглибимої любові, ласки й неповторної ніжності. А тому в ній так щільно переплетені радість і біль, тривога й надія, отже, і сама колискова пісня довговічна та незнищенна, як вічні людські почуття. Колискові складають найзначніший та найбільш життєстійкий жанр дитячого

фольклору, навряд чи знайдеться інший розділ поетичного мистецтва для дітей, який був би так повно зібраний та досліджений [33, с. 134-136].

Під звуки колискової складаються перші уявлення дитини про навколишній світ, перші відчуття радості й задоволення життям. Колискова пісня – одна з найдавніших поетичних форм, яка пройшла багатовіковий шлях розвитку. Її інколи називають генезисом пісенних жанрів. Із колискової народжувалися інші пісенні жанри, бо тільки той, хто виростав під мамину мелодію, здатний примножувати невмирущу пісенну народну творчість. Її фольклорна традиція бере початок із глибокої давнини.

Головною метою колискових, або, як їх ще називають, материнських пісень є заспокоєння дитини, створення спокійної атмосфери для здорового і міцного сну. У деяких місцях в Україні побутував звичай класти спочатку kota у колиску, а вже потім на його місце дитину. Лагідний кіт, який своїм муркотінням навіює на дитя сон, зустрічається у багатьох піснях: “А-а, котино”, “Ой, кіт-воркіт”, “Пішов котик на торжок”, “Ходить кіт”, “Коте сірий” та багато інших [26, с. 195].

Відомий український поет М.Сингаївський назвав колискову пісню «душею, яка ходить навшпиньках. Почути її можуть лише ті, хто вміє слухати, як і сповідь матері над колисковою немовляти. У той час, коли вгамовуються, стихають лююдські чвари, коли натруджена – вечірня чи вранішня – земля дихає безгомінням, коли помислам і надіям відкриваються простір і небо, а світ стає милосерднішим, ближчим до серця, - тоді у серці матері народжується пісня, тоді над колискою вона тремтливо і ніжно виспіває свою незглибиму душу» [33, с. 134-136].

Пісні про природу (календарна поезія) прийшли до дітей з фольклору дорослих. Життя наших предків було тісно пов'язане з природою, адже від неї залежав урожай, а значить добробут сім'ї. Природа сприймалась як жива істота, яку треба привернути на свій бік, задобрити. Цю функцію виконувала календарно-обрядова поезія,

передусім цикл веснянок, пісеньок про літо, що широко побутують і в сучасному дитячому фольклорі.

Хороводні, або, як їх ще називають, – ігрові пісні сприяють вихованню сміливості, кмітливості, колективізму, розвивають моральні почуття, мову і музичний слух дітей. Досі поширеними серед них є „Каравай”, „А ми просо сіяли”, „Мак”, „Подольночка” [27, с. 375-379].

Дитяча народна ігрова пісня підтверджує думку І. Муратова: „Дитина до десятилітнього віку вимагає забав, і вимога її біологічно законна. Вона хоче гратися, грається і пізнає світ насамперед і найлегше у грі, грою [27, с. 233].

Про українську пісню, про народний спів складено багато прислів'їв: „З піснею дружити – ніколи не тужити”, „Пісня ні в добру, ні в злу годину не покидає людину”, „Хто співає, той журбу проганяє”, „Як заспівають, мов тебе на крилах піднімають” тощо. Пісня була і є невичерпним джерелом творчого натхнення для письменників у різні часи. Так, саме на ґрунті української пісні виріс поетичний геній Т. Шевченка. Без її впливу не можна уявити творчості таких письменників, як І. Франко, Л. Українка, М. Гоголь, М. Рильський, А. Малишко та ін [26, с. 254-255].

Услід за колисковою піснею у формуванні життя дитини важливу роль відіграють різноманітні пестушки, потішки та забавлянки. На відміну від колисок, які призначені для заспокоєння малюка, останні виступають як засіб творення радісного та бадьорого настрою, спрямованого на викликання приємних відчуттів та позитивних емоцій. Ці невеликі твори є ефективними помічниками батьків у важкій місії виховання здорової та гармонійно розвиненої особистості. Існує незаперечний факт, що стан здоров'я, життєвий задор та бадьорість дитини великою мірою залежать від турботи та ласки найближчих людей, передусім батьків. Їх основна функція – забавляти, потішати дитвору, пестувати малят, які ще самотійно не ходять, а роблять спробу

самостійно діяти рученятами і ніжками. Більшість потішок супроводжуються рухами дітей, інші – супроводжують ігри малят. Класичним зразком пестушок і потішок є „Сорока-ворона”, „Ладіладусі”, „Куй-куй чобіток” та інші [33, с. 122-124].

Фольклор пестування неначе допомагає батькам виразити власні емоції, а також є необхідним для встановлення контакту з дитиною. Міркуючи над поведінкою матері та її ставленням до дитини у перші місяці життя, К. Чуковський пише: “Цікаво, що майже кожному матір захоплює раптова пристрасть до ритмічних, віршованих мовленнєвих виявлень під час бурхливого нападу ніжності. Чомусь протягом усього періоду годування жінка у своєму мовленні починає виявляти тяжіння до віршованого ритму – особливо у такі моменти, коли залишається з дитиною наодинці” [57, с. 265-266].

Так, Г. Виноградов, О. Капиця, В. Анікін, М. Мельников і Г. Довженок визначають пестушки як твори, що супроводжують перші осмислені рухи дитини, точніше сказати, рухи з дитиною, яка через свій малий вік ще не може брати активної участі у забаві. На думку американського психолога Л. Ролліна, “пестушки заохочують, навіть провокують дотик дорослого до дитини (обіймання, погладжування, лоскотання)” До потішок згадані нами науковці одностайно відносять більш розгорнені сюжетні твори, пов'язані з грою дитячих пальчиків, ручок, долоньок, п'яточок або інших частин тіла малюка [33, с. 122-124].

Значна роль у вихованні дітей дошкільного віку належить прислів'ям та приказкам. Прислів'я – концентрована, часто афористична думка, що формувалася протягом багатьох віків. Прислів'я та приказки емоційно збагачують мову, роблять її більш яскравою [27, с. 375-379].

Ще в глибоку давнину прислів'я та приказки відігравали важливу виховну роль. У них акумулювалася мудрість народу, його багатовіковий досвід, думи і сподівання. Та найбільш ефективним засобом виховання вони можуть бути, якщо уміло з ними поводитись і доречно

користуватися. В маленьких за розміром творах дуже багато виховного матеріалу. Вони вчать любити рідний край („За рідний край – хоч помирай”), прославляють героїзм і стійкість у боротьбі за свою землю („Чия відвага, того і перемога”).

Прислів'я часто будуються на протиставленні (багатство – бідність, праця – лінь, кмітливність – простодушність тощо). Вони відтворюють такі якості їх творців, як спостережливність, іронічність, правдивість, уміння узагальнювати події та явища в афористичну форму. Діти старшого дошкільного віку вже знають багато казок (казки про тварин, соціально-побутові казки). Соціально-побутова казка містить приклади прислів'їв, зміст яких дітям пояснювали вихователі, батьки: “В народних приказках часто використовуються персоніфіковані образи, що втілюють абстрактні поняття, такі як правда, кривда, злидні, горе, біда. Прикладами можуть служити вислови типу "Мужик землю засіває, а пан хліб поїдає" та "Гроші йдуть до багатого, а злидні – до бідного". Також варто відзначити використання народної символіки та алегорій, які поглиблюють виразність приказок. Наприклад, у таких висловах як "Правда в постолох, а кривда в чоботях" чи "У бідного біда скаче, а дитина їсти плаче" використовуються символічні образи, що ілюструють сутність вираженого поняття. Також у народних висловах використовується алегорія, наприклад, коли роса представлена як сльози у вислові "Доки сонце зійде, роса очі виїсть". Аналіз таких виразів вказує на багатошаровість та глибину народної мудрості, що відображається в їхніх образах та символах [33, с. 122].

Найдавніші прислів'я, що походять від народу, висвітлюють різноманітні аспекти природи, її явища, рослинний і тваринний світ. В цих виразах здебільшого відображені цінності, моральні та соціальні норми народу. В історичному контексті слов'яни проявляли глибоку повагу та любов до землі, вірячи в її силу та щедрість. На основі цього

досвіду народ висловлював поради та рекомендації з догляду за землею та її удобрення.

Важливо відзначити, що прислів'я, що докорінно вирости з народної мудрості, висвітлюють важливі аспекти природничого циклу, такі як сніжна зима та теплі весняні дощі, які впливають на врожай ("Багато снігу – багато хліба", "Два дощики в маю – певно бути врожаю"). Більшість таких прислів'їв вийшли за межі своїх первісних тем і використовуються з переносним значенням.

Варто відзначити, що не всі прислів'я та приказки є зрозумілими для дошкільнят, оскільки часовий контекст їхнього виникнення відрізняється від сучасного. Тим не менше, алегоричність та багатозначність приказок має значення для розвитку дитячого мислення. Ці вирази часто несуть філософський підтекст, пропонуючи глибокі роздуми про життя та природу.

Наприклад, символіка води у народних висловах використовується для уособлення різних якостей, таких як чесність і правдивість ("На чистій воді не жаль і утонуту"), а також для вираження нечесності та крутійства ("В мутній воді рибу ловить"). Сонце ж виступає символом щастя, свободи та надії на краще майбутнє ("Після дощу і сонце засяє", "Блисне сонце і в наше віконце"). У фольклорі також виявляються символічні ознаки людських істот, які асоціюються з небесними світилами (зоря – дівчина, місяць – парубок та ін.). [26, с. 256].

У прислів'ях ми знаходимо важливі поради, які стосуються ведення рільницької праці, починаючи від вибору часу для розпочатку роботи на полі ("Зійшов сніжок – берись за плужок"), важливості висівання якісного насіння на обробленому полі ("Яке посієш, таке і звієш"), до виведення багатого врожаю без втрат ("Поки зерно в колоску, не засиджуйсь в холодку"). Прислів'я розглядають осінь як період зі значною кількістю опадів ("Восени ложка води, а дві болота"), а зиму – як час інтенсивних холодів ("Питається лютий, чи добре взутий").

Численні прислів'я, пов'язані з хліборобством, ілюструють ставлення суспільства до землеробської діяльності. Навіть при важкій та виснажливій праці на полі під час оранки, жнив, косіння, молотби, народ здатний висловлювати розуміння праці як основи життя ("Землі кланяйся низько, до хліба будеш близько"). Деякі з прислів'їв, присвячених хліборобству, втратили первісне значення та стали переносними: ("Де його не посій, там уродиться" – загальнопоширений, "Колос повний до землі гнеться, а порожній угору пнеться" – про працюючих і ледачих, тощо).

Прислів'я, пов'язані з рослинним світом, сприймають рослин як об'єктів, наділені людськими рисами. Мале деревце асоціюється з підлітком, якого слід виховувати ("Гни деревину, поки мала"). Силу та могутність відображає образ дуба ("Жолудь який малий буває, а з нього виростає великий дуб"), а слабкість та покірність – лози ("Хилку лозину і вітер зігне"). [33, с. 123].

У прислів'ях систематично використовується антропоморфізація птахів та звірів, а їхні характерні особливості асоціюються із рисами людської поведінки. У даному контексті вовк, як образ, уособлює жорстокість людини, ілюструючи це прислів'ям: "Пожалів вовк кобилу – залишив хвіст і гриву". Заєць, у свою чергу, виступає символом боязкої людини за допомогою прислів'я "Полохливий заєць і пенька боїться". Лисиця, згадана в прислів'ї "Дивиться лисицею, а думає вовком", стає втіленням хитрощів та розумності.

Також варто відзначити, що птахи, як об'єкти алегорії в прислів'ях, несуть переносні ознаки. Орел і сокіл уявляються як символи сили та швидкості, як свідчить прислів'я "Клекіт орлячий з-під хмари чути". Сорока в прислів'ї визначається як говірлива, а ворона – криклива, що відображається у вислові "Сорока від свого язика страждає". [27, с. 375-379].

Прислів'я та приказки відіграють значну роль у моральному вихованні, оскільки піднімають важливі якості, такі як чесність, правдивість та відданість у дружбі. Своєрідні етичні настанови вбудовані в такі вислови, як "Зароблена копійка краще краденого карбованця", "Менше говори, більше діла твори", "Хто раз збреше, другий раз не повірять", "За товариша – хоч у вогонь".

Особливо важливе педагогічне значення мають ті прислів'я та приказки, які спонукають до любові до праці. Вислови, як "Хочеш їсти калачі – не сиди на печі", "Праця чоловіка годує, а лінь – марнує", "Без роботи день роком стає", відображають важливість працьовитості та відданості справі.

Крім того, прислів'я і приказки приділяють увагу іншим аспектам етико-морального виховання, включаючи любов до науки. Вислови, як "Голова без розуму, як ліхтар без свічки", "Пташка красна своїм пір'ям, а людина – знанням", підкреслюють цінність інтелектуального розвитку та навчання як важливий аспект особистого зростання. [27, с. 375-379].

Введенням до колективних дитячих ігор служать лічилки – мініатюрні вірші із чітким ритмом і повною римою. Ці вірші виконують важливу роль у визначенні ролей учасників гри та їх розподілі за групами. Типовою формою виконання лічилок є речитатив, і часто самими авторами і виконавцями цього фольклорного жанру є діти. Прикладом такої лічилки є широко відомий вірш „Котилася торба”. [26, с. 256].

Під час гри виникали та виконувалися дражнилки – маленькі пісеньки, створені самими дітьми з метою викликати певну реакцію у свого суперника. У дражнилках часто відсутня логічна послідовність думки, порушений розмір вірша, спостерігається примітивність побудови та грубість лексики. Усе це свідчить про те, що творцями дражливок є самі діти, які іноді накопичують та вигадують слова, не задумуючись про їхнє значення та достовірністю подій і фактів, про які йдеться.

Серед старших дошкільнят поширений ще один жанр дитячого фольклору – мирилки, які є невеликими пісеньками, призначеними для того, щоб забути про недавній сварки та відновити дружбу. [27, с. 375-379].

Загадки представляють собою лаконічні та навмисно завуальовані описи явища чи предмета, сформульовані в алегоричній формі. Їх відзначає таємничість, яка викликає інтригу та відповідає психологічним особливостям дитини. Легко уявити її захоплення від того, як морква порівнюється з дівчиною в коморі, гарбуз з хатою без вікон і дверей, сонце з золотою діжею, а грім з волом, який реве на сто гір. Наприклад, про рукавичку говориться: "Плету хлівець на сто овець, а на п'яту окремо", а щодо мишки: "Маленьке, сіреньке, а хвостик, як шило".

Загадка завжди включає в себе питання, на яке потрібно надати відповідь. Це спонукає дитину вчитися мислити, фантазувати та уявляти, сприяє розвитку догадливості, кмітливості та винахідливості. Спосіб, яким дитина розгадує загадку, колись вважався індикатором її інтелектуального рівня. Успішне вирішення загадок приносить дитині велику радість, викликаючи позитивні емоції, що має особливе значення в дошкільному віці, коли важлива радість від відкриття та навчання. [26, с. 256-260].

Скоромовки є невеликими творами гумористичного характеру (прозові або віршовані тексти). Вони є одним із специфічних засобів старовинної народної педагогіки, що із задоволенням використовується сучасними дошкільними закладами. Основна особливість скоромовок полягає в систематичному чергуванні певних звуків, що ускладнює швидко та правильну вимову слів.

Ці твори, за допомогою гумористичного змісту чи, іноді, відсутності будь-якого змісту, а також гри на звуковому подібності, надають велике задоволення та розвагу дітям. Крім того, вони

допомагають подолати значні фонетичні труднощі. У народній творчості існує велика кількість скоромовок, і, користуючись народними прикладами, письменники також творять власні версії. Григорій Бойко, наприклад, називав їх "скоромовками-спотиканками", серед яких можна виділити цікаві твори, такі як "Ворона-каркарона", "Явдошка й волошки", "Клює курка крупу" та інші. [27, с. 375-379].

Фольклор беззаперечно включає в себе славетну володарку усної народної творчості – казки. Золотий скарб усної народної творчості вражає своєю величезною різноманітністю, а серед різних форм, найулюбленішим та найбільш популярним серед дітей є народна казка.

Характерними рисами кожної казки є чітко виражений мотив, за яким передує головна сюжетна лінія. Вона розвивається через дію, активність персонажів та їх вчинки, які мають наслідки та виводять на висновки. Дія казки може розгортатися як у вигаданому, так і в звичайному, відомому для сучасного читача середовищі, такому як квартира, магазин, підприємство тощо.

Важливо відзначити, що діти готові слухати ту саму розповідь по декілька разів. Таким чином, педагогу доцільно використовувати на заняттях сюжети добре відомих дітям казок, враховуючи їхні вподобання та інтереси. [34, с. 466-470].

К. Ушинський рекомендував знайомити дітей з фольклорними творами, зокрема, з казками, байками, так як вони є джерелом моральності, мають навчальний характер та мають за мету пробудити в дитини моральні почуття, що в майбутньому переростуть у моральні якості. В одній із своїх статей педагог писав про казки: „ Дитячі казки легко читаються дітьми, оскільки вони характеризуються постійним повторенням дитячих слів і виразів. Ці неперервні повторення, які мають велике педагогічне значення у контексті оповідання, утворюють цілісну структуру, що вирізняється легкістю сприйняття, наповненістю рухом, життям та зацікавленістю. Така особливість казок не лише привертає

увагу дітей та робить читання захопливим, але й сприяє швидкому закріпленню у пам'яті маленьких читачів, завдяки своїм яскравим деталям і народним висловам. [23, с. 277-278].

Казка представляє собою усний народний твір, що виник у процесі непрямой взаємодії розповідача та аудиторії. Назва "казка" походить від слова "казати", оскільки її передавали в усній формі, не звертаючись до писемного тексту. Народні казки виступають як перші літературні твори, які формують життєві навички в кожній родині. Іван Франко, високо оцінюючи цей жанр, відзначав, що вони "вкорінюють" в нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти та чарівної милозвучності. [34, с. 468].

К. Ушинський, високо оцінюючи казку як засіб виховання, висловлював думку: "Багато казок ідуть, звичайно, з далекої язичницької давнини, коли вони зовсім не були казками, а щирими віруваннями народу. Але багато з них, очевидно, народ переробив наново або склав навмисне для дітей. Це перші народні спроби народної педагогіки, і я не думаю, щоб хто-небудь був спроможний змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народом... Я рішуче ставлю казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних для дітей." [23, с. 280].

Казка впливає на розвиток мисленневих та емоційних здібностей дитини, розкриваючи перед маленьким слухачем багатство мови, поетичність та образність. Цей жанр насамперед відзначається народністю, де реальне та вигадане гармонійно поєднуються, зачаровуючи дитину красою українського народного слова, що несе в собі мудрість, добро та оптимізм. Казки, сповнені чарівності, передають дивовижні мрії про непереможність добра, правди та щасливого життя від покоління до покоління. Вони, як у дзеркалі, відображають психологію та світогляд народу, а також втілюють його морально-етичні та естетичні принципи. [34, с. 467-469].

Важливою рисою казкового епосу є яскраво виражена дидактична спрямованість казок. Це своєрідна історія життя, яка у доступній формі несе дітям історичну правду, інформацію про історію життя українського народу. Це оспівані у казках українські богатирі Котигорошко, Іван-мужичий син, Ілля Муромець та Соловей-розбійник, Іван Побиван, Козак Мамарига, Кирило Кожум'яка та ін [26, с. 256-260].

У казках акумулюється, збирається все варте уваги нащадків, це своєрідний сплав життєвого досвіду і мрій, реальності й вимислу, який вчить дітей і є скарбом народної дидактики [34, с. 468-469].

В переважній більшості казок завжди наявні елементи фантастики, вигадки. Це могутні змії, відьми, баба-яга, Ой, Гайгай, Ольде-квіт, різні диво-предмети. Казки сприяють розвитку у дітей творчої уяви, логічного мислення. Слухаючи казки, які розповідають дітям дорослі, діти й самі прагнуть складати казки. Саме про це й писав В. Сухомлинський: “Якщо мені вдавалось домогтись, щоб дитина, в розвитку мислення якої траплялись серйозні затримки, придумала казку, пов'язуючи в своїй уяві декілька предметів оточуючого світу, – значить можна сказати з впевненістю, що дитина навчилася мислити” [27, с. 375-379].

Казки впливають на естетичне виховання дітей, особливо якщо вони розповідаються в незвичній, казковій обстановці, в чарівній кімнаті казок. Казки в алегоричній формі розкривають суспільні явища, побут людей. Вони пронизані сатирою, гумором. У казках про тварин переважають дія, рух, примовки, приспівки. До золотого фонду українських народних казок про тварин увійшли “Коза-дереза”, “Цап та баран”, “Пан Коцький”, “Солом'яний бичок”, “Колосок”, “Телятко, кабан, півник, качур та вовки”, “Чому гуси миються у воді, коти – на печі, а кури порпаються в поросі” та ін [34, с. 467-469].

А. М. Богуш наголошує на тому, що саме “Казка – цінний матеріал для розвитку мовлення, логічного мислення, уяви та фантазії у дітей. Після розповідання казки проводиться бесіда за її змістом у супроводі

ілюстрацій, дітей залучають до драматизації знайомих казок. Коли діти знатимуть п'ять – десять українських казок, вихователі можуть провести тематичні заняття “Подорож у країну казок”, “Свято казки”, “У нас в гостях казка”, “В гостях у казки” та ін.” [8, с. 344].

Працюючи з текстом казки, діти вчаться формувати та ставити запитання, правильно вимовляти слова. При цьому здійснюється процес сприймання тексту на слух, творення власних уявних образів, розширення словникового запасу. Для казки притаманне зображення краси героя не детальним описуванням зовнішності (це може бути зроблено кількома штрихами: позолочена голова, дорогі – мідні, золоті, срібні – шати, відповідно, такий же кінь), а й відтворенням чуйності, неодмінно скромності та добрих справ. Не випадково герої довго приховують у казках свою справжню подобу, постають спочатку навіть у потворному вигляді (“Царівна-жаба”, “Про ужа-царевича та його вірну жону” тощо). Цей традиційний засіб протиставлення використовується з метою захоплення, зміни настроїв читача (слухача) [27, с. 375-379].

Казка, як невелике емоційне оповідання повчально-розважального змісту, побудована так, що ми часто відразу розпізнаємо у ній установку на вигадку. Цьому сприяє так звана казкова обрядовість – традиційні зачини і кінцівки, які “обрамляють” оповідь: “Був собі...”, “У якомусь царстві, в якомусь государстві був собі...” або “І я там був, мед-вино пив, у роті не було, а по бороді текло”, “От вам і казка, а мені бубликів в’язка, мені колосок, а вам грошей мішок...” [26, с. 256-260].

Неважко помітити, що найпопулярніші серед дітей казки зосереджені на кардинальних виховних ситуаціях, образному обігруванні визначальних для нашого соціуму моральних і поведінкових норм шляхом моделювання картин казкової та реальної дійсності, де вони втілюються у близьких і зрозумілих дітям з психологічного боку діях та вчинках. Неперевершеним зразком демонстрації якості народної мудрості, зверненої до дітей, і відповідної соціальної поведінки є,

наприклад, одна з казок про тварин “Рукавичка”. По суті, тут демонструються принципи товариської взаємодопомоги, приязного ставлення до ближнього, альтруїзму, яких часто бракує сучасному суспільству. Найповніший варіант цієї казки, демонструє, як одним персонажам непросто доводиться поступатися власним комфортом заради благополуччя інших, але вони йдуть на це, що далеко не завжди відбувається у реальному житті. Діти симпатизують за це персонажам “Рукавички” і розігрують казку з великим емоційним піднесенням як рольову гру, охоче її інсценують [27, с. 375-379].

Найкращі взірці перемоги Добра над Злом дають дитячі казки. Як стверджує дослідниця Н. Сивачук, “благословенна для кожної людини та мить, коли вона вперше почула з маминих вуст казку. Від “Курочки Ряби” починається наша мандрівка в країну рідної словесності, яка творилася впродовж тисячоліть невтомним генієм українського народу. В історичному плані казка – явище досить пізнє. Передумовою її створення у кожного народу був розпад первіснообщинного ладу та занепад міфологічного світогляду, коли в свідомості людей відбувся “художній вибух”, внаслідок якого релігійно-магічний зміст обрядів та міфів еволюціонував у поетичну форму казок” [26, с. 247].

Казці як найдосконалішій поетичній формі виховного впливу, надавав великого значення В. Сухомлинський. Його “Кімната казки” мала сильний емоційний вплив на найменших школярів. “Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, як пройшло дитинство, хто вів дитину за руку у дитячі роки, що увійшло у його розум і серце з оточуючого світу, – від цього ...залежить якою людиною стане сьогоднішній малюк” – пише педагог у книзі “Серце віддаю дітям” [18, с. 274].

Результати аналізу педагогічного потенціалу українського фольклору у вихованні моральних почуттів дітей старшого дошкільного віку нами представлено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Педагогічний потенціал українського фольклору у вихованні
моральних почуттів старших дошкільників

Види фольклорних творів	Виховні можливості
<p>Пісні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - колискові - пісні про природу - хороводні (ігрові) пісні - пісні-небилиці 	<p>Під звуки колискової складаються перші уявлення дитини про світ, перші відчуття радості та задоволення життя. У них майстерно поєднуються образи природи, навколишнього світу з мріями та почуттями людей. Метафоричні образи снах та дрімоти постійні звертання до сил природи, домашніх тварин і птахів, вживання пестливих слів та виразів, повторень і звуконаслідувань надають цим пісням особливої принадності. Колискові пісні дають широкі можливості для імпровізації.</p> <p>Поширені ігрові пісні, в основі яких лежать найпростіші рухи дітей, що відповідають не тільки змісту, а й ритму пісеньки. Вони сприяють вихованню сміливості, кмітливості, колективізму та розвивають мову і музичний слух дітей. До поширених серед дітей таких ігрових пісень належать “Каравай”, “А ми просо сіяли”, “Мак”, “Подоланочка”.</p> <p>Пісні-небилиці швидко запам’ятовуються та виховують у дітей смак до влучного словесного розвивають творчу фантазію, привчають самостійно мислити, зіставляти факти, критично підходити до прочитаного або почутого. В творчості цього жанру спостерігається динамічність розвитку сюжету, швидка зміна подій.</p>
<p>Потішки, пестушки, забавлянки, мирилки, лічилки, дражнили</p>	<p>Своєрідним вступом до колективних дитячих ігор є лічилки – мініатюрні вірші з чітким ритмом та повною римою; вони допомагають визначити роль учасників гри чи розміщення їх за групами. Виконуються лічилки, як правило, речитативом. Авторами і виконавцями цього фольклорного жанру є самі діти. Зразком лічилки загальновідома “Котилася торба”.</p> <p>У ході гри народжувались і виконувалися дражнили – невеличкі пісеньки, складені самим дітьми з метою викликати відповідну реакцію свого противника. У дражнилках часто немає логічної послідовності думки, порушений розмір.</p>

	<p>вірша, спостерігається притимітивність побудов згрубіла лексика. Все це свідчить, що творцям дражнілок є самі діти, що іноді нагромаджують вигадують слова, не замислюючись над значенням, над вірогідністю вчинків і фактів, пр які в них йдеться.</p> <p>Хоча мирилки простенькі за змістом і формо твори, коефіцієнт її корисної дії значний. Вони вносять в бурхливе дитяче життя мирне начало, знижують напруження, викликане конфліктними ситуаціями, що спалахують, як правило, б поважних причин.</p>
Прислів'я та приказки	<p>Ще в глибоку давнину прислів'я і приказки відігравали важливу виховну роль. У них акумулювалася мудрість народу, його багатотисячний досвід, думи і сподівання. Причиною виникнення цього мистецтва було прагнення людей до організації трудового досвіду в словесних формах, які найлегше і найміцніше закріплювалися в пам'яті, – у формах двовірші, прислів'їв, приказок, трудових лозунгів давнини. Так і виникли прислів'я та приказки – уставлені афористичні вислови, в основі яких лежить яке узагальнення, важлива думка або повчання.</p> <p>Треба уважно відбирати відповіді віковій дитині зразки прислів'їв і приказок, пояснювати їх зміст, викликати до них інтерес.</p> <p>Прислів'я і приказки можуть бути ефективним засобом виховання, якщо уміло з ним поводитися. В маленьких за розміром творах дуже багато виховного матеріалу. Вони вчать любити рідний край, прославляти героїзм, стійкість у боротьбі за свою землю. Прислів'я і приказки сприяють моральному вихованню, бо підносять такі якості, як чесність, правдивість, відданість у дружбі. Особливе педагогічне значення мають і ті прислів'я, які прищеплюють любов до праці, до науки.</p>
Загадки	<p>Загадки – лаконічне навмисно завуальоване визначення якогось явища чи предмета, подане в алегоричній формі. В загадках з особливою силою проявились влучність спостережень над явищами природи, вміння народу їх узагальнювати, образно мислення, яскравість і виразність поетичної мови. В стислій, але в образній формі загадки відбивають</p>

	<p>найрізноманітніші події і явища. Їм властива таємничість, вони інтригують, і це відповідає психологічним особливостям дітей.</p> <p>Загадки завжди містять запитання, на яке потрібно дати певну відповідь. Це спонукає до роботи думки дитини, сприяє розвитку догадливості, кмітливості, винахідливості. По тому, як розгадує дитина загадку, колись судили про її інтелектуальний рівень. Дитина дуже радіє коли їй вдається дати правильну відповідь. Виникають позитивні емоції, що дуже важливо в дошкільному віці, якому завжди необхідні радості відкриття.</p>
Казки, легенди, притчі	<p>Казки, легенди та притчі з етично-моральною основою сприяють виробленню в дітей розуміння моральної цінності вчинку, суспільних відносин, закріплюють у свідомості визначення про те, що таке “добре” і що таке “погано”. За допомогою українських народних казок можна закріпити в свідомості дошкільника моральні ідеї або створити сприятливі для них умови.</p> <p>Переслідуючи соціальне зло, долаючи життєві перешкоди, розвінчуючи сили, спрямовані проти добра, справедливості, казки кличуть до якісної відозміни навколишнього світу через людяність, доброзичливість, щирість та чесність.</p>
Скоромовки	<p>Особливість побудови скоромовок у тому, що в них чергуються певні звуки, які ускладнюють швидку мову слів. Забавляючи і розважаючи дітей своїм потішним змістом, а часто і відсутністю будь-якого змісту, грою співзвуччя, вони допомагають перебороти, значні фонетичні труднощі. Подібні до звучання слова, алітерація та асонанси, що зустрічаються у скоромовках, сприяють розвитку у дітей відчуття краси звуку і мови в цілому. В цьому і проявляється їх етична цінність для виховання дошкільника.</p>

Як бачимо, українська народна творчість є надзвичайно різноманітною і має поширену жанрову структуру. Це говорить про те, що для ефективного виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку є в достатку матеріалу усної народної творчості. Кращі

зразки фольклору педагогічного змісту та спрямування, котрим властива висока моральність, яскрава образність, емоційність є оптимальним засобом виховання моральних почуттів старших дошкільників. Своєрідність українського фольклору проявляється у яскравому вираженому виховному спрямуванні, відповідності тем, образів, ідей, віковим особливостям дітей, поєднанні словесного матеріалу з елементами гри, використанні звуконаслідування.

Найкращі зразки українського фольклору – епізоди українських обрядів, народні ігри – мають важливе педагогічне значення. Вони сприяють вихованню національної самосвідомості, гідності, патріотичних та моральних почуттів, активізації творчих здібностей, всебічному розвитку старших дошкільників. Їх доцільно застосувати під час проведення тематичних ранків, на уроках музики, заняттях з народознавства, у роботі дошкільних мистецьких гуртків.

Підсумовуючи вищесказане щодо виховання моральних почуттів старших дошкільників на засадах фольклору, варто, передусім акцентувати увагу на емоційності, здатності фольклору проникати в психіку дитини, здійснювати вплив на емоційно-почуттєву сферу і через нього – на погляди, переконання на духовний світ дитини, на її практичну діяльність. Тому важливе завдання педагогіки – використання фольклору в інтересах вирішення сучасних проблем гуманізації й олюднення навчально-виховного процесу.

Отже, ми вважаємо, що фольклор – це своєрідний сплав реальності й уяви, життєвого досвіду і мрій народу, який містить правду, але вона (правда) органічно поєднується з художніми формами вигадання. Його педагогічний потенціал у вихованні моральних почуттів у старших дошкільників полягає у можливостях активізації емоційно-почуттєвої сфери дітей, актуалізації пізнавальних потреб і мотивів, рольовій ідентифікації соціальних норм поведінки.

Висновки до розділу 1.

Узагальнюючи ключові смислові одиниці у трактуванні різних авторів сутності моральних почуттів, ми даємо таке їх визначення: моральні почуття – стійкі емоційні переживання, запити, відношення, вольові реакції, що проявляються у власних особистих оцінках і ставленнях до людей та явищ дійсності, визначають спрямованість духовної діяльності особистості і виступають регуляторами мотивів її соціальної поведінки.

Джерелом виховання моральних почуттів є людські взаємини та спільна діяльність (з дорослими, однолітками, молодшими дітьми). Вони пов'язані, з одного боку, з розвитком у дошкільників чітких та зрозумілих уявлень про різні етичні категорії, з іншого — з формуванням у дітей емоційної чутливості, здатності відгукуватись на події, ситуації, стани оточуючих людей.

Структура процесу виховання моральних почуттів проявляється у цілісності когнітивної, емоційно-ціннісної та праксичної складових. До основних типів моральних почуттів віднесено: почуття правди, довіри, справедливості, емпатії, прихильності, гідності, дружби, любові, симпатії, совісті, альтруїзму, відповідальності, успіху, обов'язку та громадські почуття. Ефективними умовами розвитку моральних почуттів старших дошкільників є: створення життєрадісної атмосфери, формування довільної поведінки, застосування методів активного залучення дітей до творів українського фольклору.

Український фольклор – художня колективна літературна і музична творча діяльність [народу](#), яка засобами [мови](#) зберегла знання про життя і природу, давні культи і вірування, а також відбиток світу думок, уявлень, почуттів і переживань, народнопоетичної фантазії: пісні, казки, легенди, притчі, прислів'я, приказки, загадки, скоромовки, потішки, забавлянки, танці, а також драматичні твори. Педагогічний потенціал українського фольклору полягає у його можливості впливати на свідомість дитини, на

її серце та душу і є оптимальним засобом морального виховання старших дошкільників.

Розділ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

2.1. Організаційно-педагогічні умови виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору

Організація процесу виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку потребує обґрунтування організаційно-педагогічних умов, реалізація яких визначає його ефективність.

Умови – це явище, яке формує причину або створює можливість її дії, і цей зв'язок обумовлений з наслідком. Саме умови визначають доцільність впливу того чи іншого засобу на процес формування поняття [25, с. 388].

Педагогічні умови – це зовнішні чинники, що діють через внутрішні мотиви і самостійно формуються у результаті зовнішніх впливів. На думку О. Леонтьєва, зовнішні причини, опосередковані внутрішніми, змінними відносинами і протиріччями, складають необхідні умови розвитку особистості. Відповідно, виділення педагогічних умов підвищує її суб'єктивність, пізнавальну активність та інтерес [35, с. 73].

Термін “педагогічні умови” у широкому розумінні можна визначити як сукупність заходів і остаточних результатів дій соціально-педагогічних процесів на відповідному етапі розвитку суспільства [36, с. 214].

Отже, можна зробити висновок, що організаційно-педагогічні умови – це сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і

педагогічних прийомів матеріально-просторового середовища, які спрямовані на досягнення поставленої мети [35, с. 73].

Виходячи із результатів теоретичного аналізу проблеми, припускаємо, що організаційно-педагогічні умови мають бути спрямовані на створення психологічного комфорту, на розвиток когнітивних, емоційних і вольових процесів дитини, на заохочення творчої активності дітей, дотримання добору творів фольклору для старших дошкільників, які забезпечуватимуть спрямоване виховання у них моральних почуттів, на стимулювання емоційно-ціннісного сприймання дітьми творів українського фольклору.

Діти старшого дошкільного віку набувають здатності видозмінювати запропоновані матеріали, конструювати нові підходи до усвідомлення засвоєного або нового змісту, а вихователі повинні створювати необхідні умови, які б сприяли та давали поштовх до цього.

Необхідні умови – це ті умови, з яких не можна виключити жодного компонента, щоб не порушити їх взаємозумовленість, і до яких нічого не можна додати. Такі педагогічні умови є необхідними і достатніми. У педагогічному словнику необхідні й достатні умови трактуються наступним чином: необхідні умови ефективного функціонування будь-якої системи – це умови, без яких вона не може працювати повною мірою, а достатні умови – це умови для нормальної роботи будь-якої системи [37, с. 645].

Ефективний вплив засобів українського фольклору на процес виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку можливий за певних необхідних організаційно-педагогічних умов, які повинні здійснюватися у комплексі. Враховуючи зазначене, комплексом педагогічних умов є сукупність заходів дидактичного процесу, структура яких, з одного боку, цілісна, а з іншого – достатньо гнучка, динамічна. Вона враховує розгортання цього процесу в оптимальному режимі на кожному новому його етапі.

У розроблений нами комплекс організаційно-педагогічних умов відповідно до гіпотези дослідження включені наступні:

1. Врахування вікових та індивідуальних особливостей формування моральних почуттів у старших дошкільників.
2. Відбір творів фольклору відповідно до спрямованості їх розвиваючого виховного потенціалу.
3. Засоби українського фольклору в процесі виховання моральних почуттів у старших дошкільників мають використовуватися з урахуванням цілісності їх впливу на когнітивну, емоційно-ціннісну та праксичну складові моральних почуттів.
4. Використання ігрових методів театралізації, інсценізації, драматизації, які забезпечують соціально-рольову ідентифікацію дітей та розвиток їх емпатійних здібностей.

Обґрунтовуючи необхідні організаційно-педагогічні умови, варто звернути увагу на важливість активізації емоційного компонента мислення дитини під час виховання моральних почуттів. Твори усної народної творчості мають зацікавлювати дитину, викликати лише позитивні емоції, активізувати чуттєве сприйняття. Водночас, твори фольклору повинні спонукати дитину мислити, міркувати, аналізувати, розв'язувати різні моральні ситуації, висловлювати особисті думки: де добре, а де погано; як би я вчинив на місці Оленки; а що було б, якби...; чому Петрик повів себе таким чином; а якби я вчинив на місці Сашка і чому... тощо.

Необхідною є спеціальна організація різних видів діяльності та спілкування старших дошкільників, зокрема:

- а) збагачення спілкування дітей контактами і підсилення їх орієнтацію на іншу людину;
- б) сприйняття дитиною ігрових ролей, у яких моральні прояви входять до умов гри;
- в) оптимізація оцінних впливів на дітей;

г) включення дітей у спільну діяльність з дорослими, в різні види творчої роботи.

У Базовому компоненті дошкільної освіти України та у програмі розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкілля” основними напрямками діяльності старших дошкільників щодо вивчення творів українського фольклору є:

- здобуття знань про фольклорно-освітню діяльність;
- безпосереднє його (фольклор) сприймання;
- виконавство та власна творчість дітей на основі матеріалу твору.

Пам’ятаючи мудрі слова В. Сухомлинського про те, що слово має налагодити чутливі струни серця, аби можна було досягнути мову почуттів, ми вважаємо за умову необхідність створення певної атмосфери, власне, стану радісного очікування зустрічі з творами фольклору. Безумовно, створення радісної атмосфери – позитивний фактор. Це підкреслювали І. Бех, М. Виноградова, Л. Виготський, В. Сухомлинський, та ін.

Беззаперечно, стан радісного очікування зустрічі з усною народною творчістю – це природовідповідна потреба дитини старшого дошкільного віку, спрямована на вивчення фольклору, що посилюється в процесі його опрацювання.

Саме слово вихователя є своєрідним стимулом, що здатне викликати в дітей відчуття подиву, бажання пізнання перлин народної творчості, благоговіння в ставленні до неї. Підставою для створення стану радісного очікування зустрічі з творами фольклору є установка на успіх, як важливий фактор виховання (В. Скінер), „позитивно чуттєвий фон” (І. Бех), „життєрадісна атмосфера” (В. Сухомлинський), „фон оптимізму” (С. Бакуліна).

Завдяки усній народній творчості створюється атмосфера доброзичливості, де діти привчаються спостерігати прояви добрих

моральних почуттів у своїх улюблених персонажів, аналізувати разом з ними бажані-небажані наслідки людських вчинків: “Треба вміти не лише побачити, що комусь погано та пожаліти його, а й запропонувати свою допомогу”.

На основі аналізу та узагальнення результатів досліджень нами розроблено модель реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у дітей старшого дошкільного віку моральних почуттів засобами українського фольклору, яка відображає послідовність етапів цього процесу (рис. 1.2.).

Рис. 1.2. Модель реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у дітей старшого дошкільного віку моральних почуттів засобами українського фольклору

На підготовчому етапі, важливою умовою досягнення позитивних результатів виховання моральних почуттів є врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей старшого дошкільного віку; відбір творів фольклору відповідно до спрямованості їх розвиваючого та виховного потенціалу.

Виховний вплив творів фольклору на сферу дошкільника здійснюється у відповідності з особливостями розвитку вихованців. Науково-обґрунтовані показники рівнів моральної вихованості дітей дають змогу виявляти, які почуття в особистості вже склалися, а що знаходиться на стадії становлення, визначати чинники, сприятливі для подальшого розвитку. Спочатку відбувається аналіз соціальної ситуації розвитку старшого дошкільника, в ході якого спостерігається підсвідомий розподіл всіх дітей на активних і пасивних, лідерів і навпаки. В результаті аналізу проводиться діагностика рівня вихованості моральних почуттів у старших дошкільників. Для цього можна використовувати комплекс діагностичних методів: бесіди, методи масового опитування (анкетування, інтерв'ювання), спостереження за виховним процесом, виховні ситуації тощо. Виявляється актуалізація

потреб та інтересів дітей як суб'єктів діяльності, в результаті якої створюється стан їх радісного очікування зустрічі з творами українського фольклору.

Важливою умовою є відбір творів фольклору відповідно до спрямованості їх розвиваючого та виховного потенціалу, які забезпечуватимуть спрямованість виховання у старших дошкільників моральних почуттів. Для цього необхідно здійснювати аналіз творів українського фольклору, обирати з них ті, які будуть найбільш цікавими та доступними для дітей, в яких буде прослідковуватись наявність виховного змісту та моральних ситуацій. Необхідним є поступове ускладнення та якомога більше урізноманітнення жанрів усної народної творчості. Потрібно також сприяти тому, щоб діти переважно самі або разом з вихователем обирали твори, які вони хотіли б почути, розіграти чи зобразити на малюнку.

На основному етапі важливою умовою є те, що засоби українського фольклору в процесі виховання моральних почуттів у старших дошкільників мають використовуватися з урахуванням цілісності їх впливу на когнітивну, емоційно-ціннісну та практичну складові моральних почуттів. Когнітивна сфера включає в себе: сприймання, аналіз, синтез, усвідомлення, оцінку, порівняння, здійснених дитиною на основі своїх вчинків, вчинків однолітків та різних ситуацій морального змісту.

До структури емоційно-ціннісного компоненту відносяться: емоційний відгук старшого дошкільника на певний вид роботи; відповідна його реакція на цей чи інший вид діяльності; переживання та почуття дитини на фоні почутого, побаченого, розіграного; ставлення до жанрів усної народної творчості; потреба та бажання надалі пізнавати скарби українського народного фольклору. Необхідно створювати моральні ситуації відповідно до теми, яка вивчалася на занятті та стимулювати дітей

до створення власних виховних ситуацій, в яких би якомога повніше розкривалися їх почуття та емоції.

Практичний компонент включає прояв моральних почуттів у діях, вчинках, спілкуванні, самооцінці старших дошкільників.

Не менш важливою умовою на основному етапі є використання ігрових методів театралізації, інсценізації, драматизації, які забезпечують соціально-рольову ідентифікацію дітей та розвиток їх емпатійних здібностей. Дана умова передбачає складання цікавого сценарію разом з дітьми, відбір та розподіл ролей між учасниками, обговорення сюжету запропонованого твору, програвання і забезпечення рольового перевтілення, творче використання ролей дітьми, обговорення своїх ролей; обмін враження від програвання; рефлексія своїх рольових персонажів, визначення їх позитивних та негативних якостей. Потрібно також намагатися задіяти якомога більше дитячих аналізаторів завдяки фольклорним матеріалам, атрибутам, елементам театральних костюмів тощо. Необхідно давати дітям змогу використовувати твори усної народної творчості (мирилки, потішки, пестушки, забавлянки, пісні, загадки, прислів'я, приказки, скоромовки, казки) в самостійній діяльності (театралізація, інсценізація, драматизація, народні ігри, забави і т.д).

На третьому заключному етапі здійснюється аналіз та оцінка результатів виховання моральних почуттів дітей, стимулювання інтересу дітей до процесу вивчення творів українського фольклору, спільне прогнозування наступних занять.

2.2. Критерії та показники діагностики рівнів вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку

Досвід виховної роботи, а також спеціальні психолого-педагогічні дослідження дають підстави стверджувати, що якісне вирішення багатогранних завдань виховання неможливе без з'ясування змісту критеріїв вихованості як головного психологічного механізму. Даний механізм визначає дієвість моральних норм та наявність постійного зворотного зв'язку, тобто отримання інформації про зміни у поведінці дитини під виховним впливом. За відсутності цього складно уявити собі шляхи і засоби виховання та визначити міру його ефективності. Якщо про ефективність навчання можна судити з успішності, рівня освіченості дітей, то показником виховного впливу є поступове зростання рівня вихованості дітей старшого дошкільного віку.

Проблема визначення рівня вихованості дошкільників в сучасній педагогіці є досить складною. Наразі про рівні вихованості можна скласти тільки нечітке уявлення, застосовуючи трудомісткі і складні процедури аналізу та виявлення результатів виховання.

Під вихованістю розуміється комплексна властивість особистості, яка визначає рівні сформованості її якостей. Діагностика вихованості – це процес з'ясування рівня вихованості особистості, особливостей вияву її якостей. Результати діагностичного вивчення порівнюються з вихідними характеристиками вихованості, різниця між початковими і кінцевими показниками визначає ефективність процесу виховання [56, с. 256-260].

Моральна вихованість характеризується рівнем знань та розумінням моральних чеснот, норм, правил, усвідомленим прийняттям загальнолюдських цінностей і керуванням цими цінностями у будь-якій діяльності.

Моральні почуття формуються на основі та у зв'язку з іншими особистісними утвореннями, що показують гуманне ставлення дитини до

інших дітей і принципово – вимогливе до самого себе, а також відношення до суспільства та праці. Аналізуючи близькість категорій якості та вихованості, ми не ототожнюємо їх, оскільки певні якості притаманні всім людям, а вихованість – далеко не кожному.

Вихованість особистості визначається сукупністю достатньо сформованих соціально значущих якостей, їх моральним змістом, спрямованістю та рівнем розвитку, що відображають систему відносин людини до суспільства і колективу, розумової і фізичної праці, до людей та до самого себе [60, с. 139-140].

Під рівнем вихованості дошкільника слід розуміти ступінь сформованості в нього відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей та почуттів особистості, які є показниками вихованості.

В якості еталонних показників, з якими порівнюються досягнуті результати, використовуються критерії (від лат. «Критеріум», що значить «порівняння») [56, с. 256-260].

Критерії – це мірила, ознаки, на основі яких здійснюється оцінка якої-небудь якості.

Критерії виховання – ознаки, на основі яких можна робити висновок про рівні вихованості дитини, оцінити результати виховного впливу [61, с. 274-275].

Критерії вихованості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних почуттів особистості (колективу) [60, с. 139-140].

Вихованість характеризується показниками, кожен з яких слугує узагальненим критерієм оцінки наявності в старшого дошкільника відповідних моральних почуттів. Відомо, що не всі діти володіють у повній мірі загальнозначущими моральними почуттями: в одних такі почуття добре розвинуті, виявляються у найрізноманітніших ситуаціях, а в інших – можна виявити лише окремі ознаки тих чи інших моральних почуттів, у третіх – їх взагалі може не бути. Для педагога ця відмінність

має досить важливе значення, так як характеризує ефективність процесу виховання, визначає зміст та умови подальшої виховної роботи з дітьми. У зв'язку з цим стає явним необхідність кількісної оцінки вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.

Серед притаманних вихованій особистості почуттів центральне місце посідають моральні почуття, оскільки саме вони визначають і регулюють поведінку людини в усіх сферах суспільного життя. У моральній свідомості людини найвиразніше виявляється сутність її внутрішніх суб'єктивних ставлень до людей, до праці, до самої себе як члена колективу та суспільства в цілому. Головним критерієм, за допомогою якого встановлюється рівень вихованості дитини, є моральні принципи й норми суспільства, що передбачають сформованість в особистості таких рис, як любов до Батьківщини, сумлінна праця на благо суспільства, колективізм і взаємодопомога, гуманність, милосердя, чесність, справедливість, співчуття та ін [56, с. 256-260].

Моральна свідомість індивіда існує в уявленнях, поняттях, переконаннях ідеалах. У дошкільному віці формуються елементарні уявлення про мораль, судження про те, що добре і що погано, що можна робити і чого слід уникати. У цьому процесі дитина вчиться правильно оцінювати, обирати адекватну ситуації форму поведінки, усвідомлювати свої дії. Оцінювання вчинків відбувається за способом їх здійснення (як вчинив), результатами (які наслідки вчинку) і мотивами (чому так вчинив).

Тому, на наше глибоке переконання, чим раніше й міцніше сформується у дітей уявлення про дружбу, повагу, відданість, самопожертву і т.д., тим менш демонстративно-негативними будуть їхні вчинки. Цьому великою мірою сприяють заняття в дошкільних навчальних закладах, на яких використовуються матеріали з народознавства, різних видів мистецтва, а саме: вивчення обрядів, звичаїв, традицій, культурних надбань, що об'єднуються єдиною формою

– усною народною творчістю.

Зараз все більше дослідників намагаються розробляти методики, які дозволяють більш або менш вірогідно виявляти рівень вихованості моральних почуттів у старших дошкільників до та після експерименту і на цій засаді робити висновки про його доцільність та ефективність.

Так, як вихованість особистості – властивість складна, багатоелементна, яка включає цілий ряд різноманітних показників, єдиного критерію для оцінки вихованості її моральних почуттів явно недостатньо. Оскільки педагог виховує у дітей цілий комплекс різних моральних почуттів, він повинен мати достатньо повне уявлення про кожне з них, про найбільш типові форми їх виявлення, тобто керуватися чіткими та змістовними критеріями по кожному показнику окремо.

Для подальшої роботи нам потрібно виявити критерії вихованості моральних почуттів старших дошкільників і провести по ним діагностику. Критерії оцінки вихованості одних й тих же моральних почуттів будуть у певній мірі різні для дошкільників різного віку. Та все ж таки нашим заданням є виховання моральних почуттів саме у дітей старшого дошкільного віку.

Виступаючи в ролі мірила, норми, критерій служить ніби ідеальним зразком, еталоном, виражає вищий, найбільш досконалий рівень явища, що досліджується. Порівнюючи з ним реальні явища, можна встановити ступінь їх відповідності, наближення до норми, ідеалу [62, с. 15-18].

Виходячи із структури моральних почуттів, які визначені нами в розділі 1.2., ми дійшли до висновку, що ці почуття цілісно проявляються в єдності когнітивного, емоційно-ціннісного та праксичного компонентів. Саме тому в нашому дослідженні ми обрали такі критерії оцінювання рівня вихованості моральних почуттів старших дошкільників:

- когнітивний (інформаційно-пізнавальний);
- емоційно-ціннісний (афективний);
- праксичний (поведінковий).

Когнітивний (інформаційно-пізнавальний) критерій було виокремлено з врахуванням того, що виховання моральних почуттів старшого дошкільника характеризується наявністю в нього певної системи знань та відповідним ставленням до них, готовністю до сприйняття моральних норм, їх розуміння, засвоєння цих норм і знань та подальшим прагненням втілювати їх у практику. Моральні знання є необхідною основою для формування позитивних мотивів моральної поведінки. Вони допомагають дитині долати обмеженість особистого досвіду; дають можливість зорієнтуватися у тих життєвій ситуаціях, в яких їй ще не доводилось бути; давати свідому оцінку своїм та чужим вчинкам. Засвоєння моральних знань – одна з головних передумов виховання моральних почуттів особистості дитини. Досвід педагогічної практики засвідчує, що часто діти старшого дошкільного віку порушують моральні норми тому, що не знають про існування того чи іншого морального правила, не розуміють змісту певних моральних понять чи мають спотворене уявлення про них, погано володіють тими чи іншими моральними почуттями або взагалі не володіють ними. Іноді недотримання моральної поведінки та вимог пов'язано з тим, що старші дошкільники не усвідомлюють їх важливості для себе особисто та для суспільства загалом.

Саме це стало рушійним поштовхом до вибору нами показників когнітивного критерію:

- знання дітьми моральних норм, правил поведінки;
- розуміння особливостей взаємовідносин людей;
- усвідомленість дітьми необхідності таких найважливіших понять як: добро, правда, щирість, любов, дружба, взаємодопомога і т. д.;
- вміння дітей порівнювати свою поведінку з поведінкою інших, здатність аналізувати свої почуття.

Але знання про моральні норми поведінки, особливо в дошкільному віці, тісно пов'язані з емоціями та почуттями дитини. Тому другим

критерієм оцінювання вихованості моральних почуттів старшого дошкільника ми визначили емоційно-ціннісний (афективний). Ставлення людини до самої себе та оточуючого середовища виражається в її почуттях, емоціях, переживаннях. Моральні поняття, норми, ідеали, еталони мають не тільки раціональний зміст, вони засвоюються людиною у чуттєвій формі, стають її особистим надбанням, утворюючи систему цінностей, яка у подальшому визначає поведінку підростаючої особистості. Щодо цього О. Матвієнко зауважує: “Моральні почуття особистості функціонують як оцінні реакції на об’єктивну дійсність і як суб’єктивні мотиви поведінки” [9, с. 215].

Отже, моральним можна назвати те почуття, в основі якого лежить моральна оцінка або моральний мотив.

Старший дошкільний вік характеризується особливою морально-емоційною чутливістю та сприйнятливістю, що створює сприятливі умови для розвитку емпатії. Під емпатією у педагогіці розуміють здатність особистості долучатися до емоційного життя іншої людини, оділяючи її переживання. Т. Поніманська зазначає: “Співпереживаючи, дитина проходить школу емпатійної взаємодії з іншими людьми. Без цієї школи розвиток альтруїстичних мотивів та гуманістичних переживань є неможливим” [4, с. 243].

Показниками емоційно-ціннісного критерію ми обрали наступні:

- сприймання;
- емоційний відгук;
- реагування;
- ставлення.

Дієвість сформованої системи моральних знань та цінностей виявляється у моральній поведінці старшого дошкільника, його вчинках. Однак оцінювати вихованість моральних почуттів лише за зовнішніми проявами неможливо та нераціонально. Особливого значення набуває виявлення мотивів вчинків, їх спрямованості: егоїстичного чи

альтруїстичного. Також важливими є самостійність та активність дитини у виборі форм поведінки у тій чи іншій моральній ситуації, вольові зусилля, яких вона докладає у подоланні певних труднощів.

К. Ізард пише, що почуття цілісно проявляються в поведінці дитини, в її вчинках, реакціях та моральному виборі [20, с. 280-281].

Тому третім критерієм виховання моральних почуттів старших дошкільників є праксичний (поведінковий). Його ми охарактеризували за допомогою таких показників:

- прояви доброзичливості, взаємодопомоги;
- чесність та справедливість;
- повага та щирість.

Відповідно до повноти сформованості визначених показників виховання моральних почуттів нами було виділено три рівні вихованості цих почуттів у дітей старшого дошкільного віку: низький, середній та високий та дана їх якісна характеристика.

Низький рівень вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору характеризується: нестійким емоційним тоном почуттів, ситуативністю емоцій; слабкою обізнаністю зі змістом творів фольклору та переважно виконавським (репродуктивним) ставленням до них; нестабільністю емоційних станів, відсутністю стійких моральних почуттів. Також характерним є відсутність системності у засвоєнні моральних правил та понять, відсутність інтересу до проблем моралі, імпульсивність емоційних реакцій. Прояви моральної поведінки, а особливо у дошкільному віці, дуже нестійкі, регулюються вимогами дорослих або іншими стимулами. Старші дошкільники з низьким рівнем вихованості моральних почуттів, як правило, мають низьку самооцінку і не відчують потреби у самовдосконаленні.

Середній рівень характеризується: наявністю достатнього емоційного тону почуттів, ситуативних емоцій; фрагментарним творчим

ставленням щодо опрацювання і відтворення зразків українського фольклору; розумінням їх змісту, розкриттям ідейно-художньої та моральної сили образів твору; стабільністю емоційно-почуттєвих станів; здатністю керуватися моральними почуттями у власній життєдіяльності; засвоєнням значної кількості моральних понять; позитивним ставленням до дотримання моральних норм, правил поведінки, однак нездатністю стримувати свої емоції у певних ситуаціях, можливі необдумані дії. Готовність до моральної поведінки висока, однак активність проявляється недостатньо, часто прийняття рішення у ситуації морального вибору залежить від думки або слова оточуючих, а не від самої дитини. Це говорить про те, що дитина не погана, а навпаки може здійснювати якийсь вибір, проявляти якимось чином вже сформовані моральні почуття до себе, до однолітків, до інших людей, але через свою неактивність або небажання не хоче цього робити, або не відчуває потреби у цьому.

Для високого рівня вихованості моральних почуттів засобами українського фольклору характерним є: інтенсивний емоційний тон почуттів і ситуативних емоцій; знання змісту творів фольклору, життєрадісні емоційно-почуттєві стани (настрої), які виникають перед сприйманням зразків усної народної творчості; максимальний вияв творчих можливостей старших дошкільників, а саме: імпровізаційне обігрування сюжету казок, легенд, притч, внесення нових персонажів у вже відомі казки, створення різноманітних композицій та ін., підпорядкування своєї поведінки моральним цінностям. Яскравими ознаками даного рівня є чітко виражений пізнавальний інтерес старшого дошкільника до проблем моралі, сформованість уміння виявляти істотні ознаки елементарних найпростіших моральних понять: доброти, чесності, гумору, товариськості, працелюбності, справедливості, прекрасного, патріотизму, милосердя та усвідомлення взаємозв'язку між ними; прийняття об'єктивних моральних цінностей як своїх власних; здатність до самостійних оціночних суджень; значний діапазон емпатійних

переживань.

Дані якісної характеристики критеріїв, рівнів та показників вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору були занесені до таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

**Критерії та показники діагностики рівнів вихованості
моральних почуттів у старших дошкільників**

Критерії та показники	Рівні вихованості моральних почуттів		
	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
I. Когнітивний:	Знання	Наявність	Глибокі й повні
1) знання дітьми моральних норм, правил поведінки;	уривчасті, не завжди проявляються	певного обсягу знань про моральні	знання про добро та зло, про їх прояви; розуміння
2) розуміння особливостей взаємовідносин людей;	вміння дитини зв'язати їх з реальними проявами у житті;	цінності, вміння виділити їх суттєві ознаки, приводити	та усвідомлення основних моральних понять; творче
3) усвідомленість дітьми необхідності добра, правди, щирості, любові, дружби, допомоги;	немає стійкої позиції стосовно проявів моральних понять, правил, норм, цінностей та	прикладів їхнього прояву практично; відносно стійка позиція щодо	застосування отриманих знань у повсякденному житті; розуміння та вміння
4) вміння дітей порівнювати свою поведінку з поведінкою інших, здатність	відсутність системності у їх засвоєнні, відсутність інтересу до	відношення до моральних понять, не зовсім чітка усвідомленість та	оцінювати моральні ситуації

аналізувати свої почуття.	проблем моралі.	розуміння їх сутності.	
<p>II. Емоційно-ціннісний:</p> <p>1) сприймання; 2) емоційний відгук; 3) реагування; 4) ставлення.</p>	<p>Рідкісні оціночні судження над власною поведінкою та поведінкою оточуючих, інколи ж взагалі відсутні, залежно від зовнішніх чинників; є випадки прояву негативної поведінки; імпульсивність та переважна емоційність реакцій.</p>	<p>Наявність власних оціночних суджень; позитивне ставлення до дотримання моральних норм та правил поведінки, однак спостерігається нездатність стримувати власні емоції у певних ситуаціях; не завжди або не в повній мірі проявляються</p>	<p>Емоційне забарвлення отриманих знань моральні почуття стійкі, глибокі, усвідомлені, дієво проявляється співчуття, доброзичливість турбота; стійка позиція щодо відношення до моральних почуттів, цінностей, норм та правил.</p>

		моральні емоції та почуття.	
III. Праксичний: 1) прояви доброзичливості, взаємодопомоги; 2) чесність та справедливість; 3) повага та щирість.	Прояви моральних почуттів та поведінки нестійкі, регулюються вимогами та порадами з боку дорослих або іншими зовнішніми стимулами; не завжди адекватні емоційні реакції на моральні ситуації; відсутність бажання та зацікавленості у проявах достойної поведінки.	Стійкі прояви моральних почуттів по відношенню до себе, до однолітків, до інших людей; готовність до взаємодопомоги, однак активність проявляється недостатньо; часто прийняття рішення у ситуації морального вибору залежить від думки оточуючих.	Прояви моральних поведінки характеризуються активністю та бажанням допомогти, прагненням завжди говорити правду, самостійністю у прийнятті рішень, здатністю протистояти негативним впливам оточуючого середовища, вмінням аналізувати свою поведінку та порівнювати її з поведінкою оточуючих.

Отже основними критеріями вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку можуть бути їх переконання, моральні принципи, ціннісні орієнтації, і навіть вчинки по відношенню до себе, до близьких, до незнайомих людей. Звідси випливає, що дошкільника, у

якого виховані моральні почуття, можна назвати морально вихованим.

Таким чином, визначені критерії, показники та рівні вихованості моральних почуттів старших дошкільників є основою для проведення діагностики з метою оцінювання результативності виховного процесу дошкільного навчального закладу, зокрема старшої групи, а також підбору ефективних форм, методів та прийомів співпраці з дітьми.

На основі виділених критеріїв, показників та рівнів вихованості моральних почуттів нами було проведено констатувальний експеримент.

Мета експерименту полягала у виявленні рівня вихованості моральних почуттів старших дошкільників та визначення проблем орієнтації цього процесу.

Експериментальною базою дослідження обрано ЗДО № 49 у м. Снятин. Вибірка становила 28 дітей старшої дошкільної групи.

Перед констатувальним експериментом було проведено експеримент для перевірки ефективності використання усної народної творчості на заняттях в дошкільному закладі. На етапі даного експерименту були проведені бесіди з вихователями досліджуваної групи та батьками дітей, спостереження за навчально-виховним процесом, які показали, що український фольклор іноді використовується у роботі з старшими дошкільниками. Однак були відсутні намагання розкрити емоційно-почуттєвий світ героїв твору, охарактеризувати їх почуття. Питання щодо сюжету мають репродуктивний характер і спрямовані на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, вдосконалення навичок читання, а не на виховання моральних почуттів у дітей.

На основі загальної отриманої нами інформації, ми провели констатувальний експеримент. Нами були використані різні методи: читання та обговорення українських народних казок, де було включене розфарбовування відповідних ілюстрацій, перегляд високохудожніх спектаклів за творами українського фольклору, читання оповідань, байок, створення малюнків на прочитану казку; слухання та обговорення

українських народних пісень тощо.

Методи та методики діагностування вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку обиралися на основі виділених нами у розділі 1.2. критеріїв та їх показників. Для діагностики когнітивного рівня вихованості моральних почуттів у старших дошкільників ми аналізували українську народну казку “Країна добра” (див. додаток А).

Казку читали виразно, лагідно, постійно стежачи за реакцією дітей. Спостерігали, щоб у дітей був спокійний, життєрадісний настрій, акцентували увагу на веселих епізодах, використовували на заняттях гумор, жарти, прикрашали групу плакатами, картинами, малюнками.

Для діагностики емоційно-ціннісного рівня вихованості моральних почуттів під час години спілкування було використано легенду про добро і зло “Доброчинність – захисниця розуму” (див. додаток Б).

Також у ході години спілкування дітям для перегляду запропонували високохудожні кінофільми, спектаклі, мультфільми, створені на основі фольклору та дібрані за такими принципами:

- відповідність змісту сюжету моральних почуттів, які необхідно виховати у дітей старшого дошкільного віку;
- висока художність при перевтіленні змісту твору;
- професіоналізм в досягненні процесу динаміки морального імпульсу.

Для цього були використані сучасні технічні засоби (магнітофон, відеоманітофон, кольорова палітра в репродукціях), виразний музичний супровід.

Важливо, що по закінченню твору деякі діти (З. Ольга, Т. Ольга, Т. Ярослав та ін.) не одразу сприймали щасливий кінець твору, вони продовжували співчувати і переживати. До таких дітей необхідна була особлива увага вихователя, його пояснення про те, що казка чи оповідання закінчилось, добрі сили перемогли, а зло покаране.

Після ознайомлення з байкою чи оповіданням, коли всі радісні (діти, герої твору), ми робили 2-3 хвилинну паузу, даючи дітям можливість подумати, відчувати зміст прочитаного.

Провідне місце у роботі над творами фольклору посідав аналіз прочитаного, його обговорення, що має свою специфіку, свої цілі. Аналіз художнього твору в нашій практичній діяльності по вихованню моральних почуттів старших дошкільників є ключовим моментом розв'язання даної проблеми. Ми постійно спостерігали за тим, щоб усі проговорені висновки “проходили через серце” дітей, щоб вони відчували моральні імпульси, проявляли моральні почуття, які в подальшому слід вдосконалювати засобами українського фольклору.

Дітям також було запропоновано розфарбувати ілюстрації до української народної казки. Вони мали пояснити вибір кольорів, адже передавали кольором свій настрій, ставлення до головних героїв. Діти працювали в групах: кожен малював 4-5 малюнків до казки, а товариш розташовував їх по черзі, відповідно до сюжету твору.

Для діагностики практичного компоненту рівня вихованості моральних почуттів у старших дошкільників ми використали розроблений нами комплекс ситуацій морального вибору “Гарні вчинки – ознака вихованості дитинки” (див. додаток В), в структурі якого розроблено експериментальні ситуації морального вирішення та спеціально розроблені запитання до дітей після кожної ситуації. Перед дітьми ставилося завдання: подумати та знайти правильне вирішення з кожної представленої моральної ситуації (за бажанням дітей дозволялося продемонструвати практично).

Дослідження довело що, усвідомлення дітьми мотивів, вчинків персонажів твору сприяє повноцінному моральному розвитку особистості дитини. В результаті виведення середнього арифметичного

числа, отримуємо показник вихованості моральних почуттів у старших дошкільників. Якщо середній бал дорівнює: 5 – 4,5 – це високий рівень вихованості, 4,4 – 2,9 – середній, 2,8 – 2,0 – низький (див. додаток Г).

Окремим найбільш яскравим героям, експериментатором була дана моральна характеристика. До своїх ролей діти ставились з великим ентузіазмом та задоволенням. Під час перших інсценувань більшість дітей соромились показувати свого героя таким, яким вони його уявляють. Однак невдовзі сором'язливість зникла. З кожним днем усе більш природно і життєво маленькі актори вживались в образи своїх героїв. Робота з дітьми різних рівнів моральної вихованості щодо опрацювання групових та індивідуальних ролей вимагала індивідуального підходу та адекватних засобів впливу.

Отже після проведення констатувального експерименту ми отримали нову інформацію, яскраві враження, свіжі емоції та позитивний настрій від співпраці з дітьми старшого дошкільного віку. Діти досліджуваної групи дуже різні, в кожного з них своє власне уявлення про ті чи інші явища, прояви моральних почуттів, різний рівень знань про норми та правила поведінки, та у кожного в різній мірі та в різних проявах сформовані відповідні моральні почуття, відповідно і рівні вихованості цих почуттів також різні. Результати діагностики рівнів вихованості моральних почуттів старших дошкільників представлені нами у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Результати діагностики рівнів вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору

Критерії	Рівні вихованості					
	Низький		Середній		Високий	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%

Когнітивний	5	18,7	14	50	9	31,3
Емоційно-ціннісний	4	12,6	10	36,1	14	51,3
Практичний	12	45	9	31,3	7	23,7
Загальне	7	25,6	11	39	10	35,4

Отже, провівши дослідження рівня вихованості моральних почуттів у дітей старшої дошкільної групи, ми з'ясували, що в даній групі є діти які характеризуються високим рівнем вихованості даних почуттів, проте є також діти, які володіють низьким рівнем прояву моральних почуттів.

За результатами дослідження когнітивного критерію, 31,3% дітей мають гарне ставлення один до одного; володіють знаннями про моральні цінності, норми та правила поведінки; розуміють особливості взаємовідносин людей; чітко усвідомлюють необхідність добра, любові, взаємодопомоги, правди. Переважна більшість дітей 50% ставляться до інших в залежності від свого настрою, а деякі діти взагалі важко знаходять спільну мову з однолітками, проте вони розуміють та усвідомлюють моральні поняття добра, любові, але не завжди активно проявляють ці почуття по відношенню до оточуючих. Інші ж діти 18,7% не в повній мірі вміють аналізувати свої вчинки та поведінку, не завжди можуть порівнювати її з поведінкою однолітків, зокрема і з персонажами творів українського фольклору (рис. 2.2).

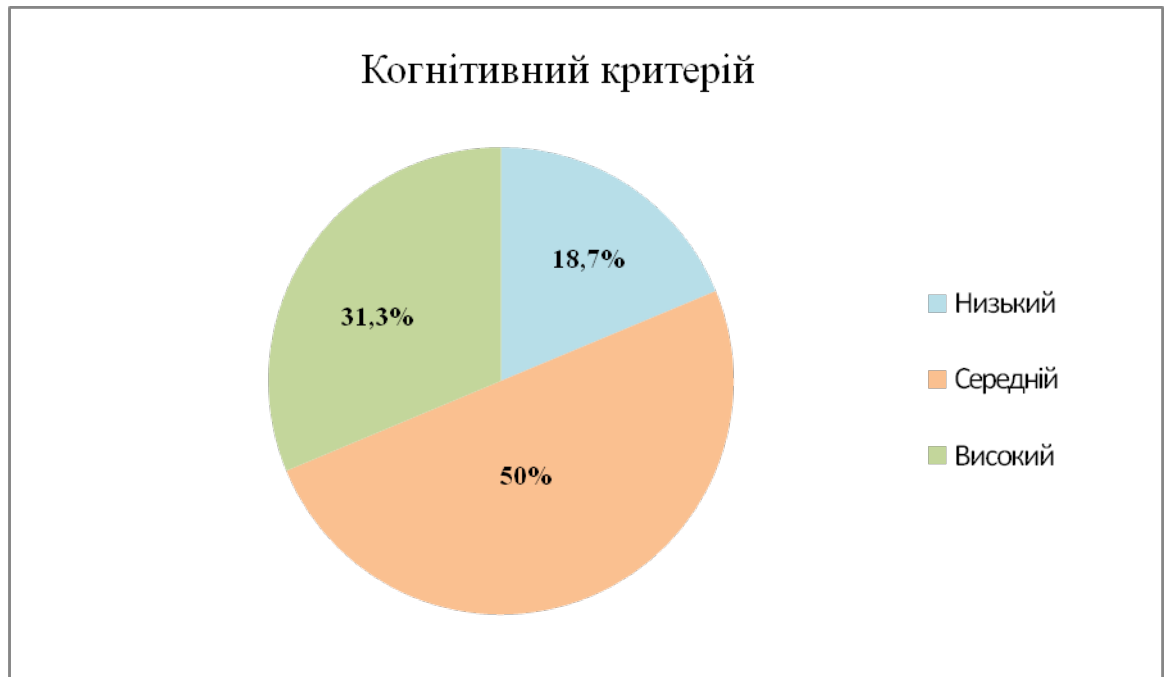

Рис. 2.2. Розподіл рівнів вихованості моральних почуттів старших дошкільників за когнітивним критерієм

За результатами діагностики емоційно-ціннісного критерію ми визначили, що 51,3% дітей завжди емоційно відгукуються на різні моральні ситуації, на прочитану казку, на програну ситуацію морального змісту і т.д. Вони з великим захопленням та цікавістю реагують на персонажів твору, співчують їм, радіють за їх успіх та засмучуються за їх горе, емоційно відгукуються на різні події сюжету. Діти активні на кожному занятті, при потребі з радістю допомагають в організації та проведення різних форм робіт, з охотою і самі приймають в них участь. Інша частина дітей 36,1% в основному також мають інтерес, але він проявляється не на стільки часто, як би нам цього хотілося. Діти уважні, слухняні, дисципліновані, але не завжди активні, не завжди з охотою включаються у виховну діяльність та не в повній мірі простежується їх реакція на певний вид діяльності. Також у досліджуваній групі є діти 12,6%, які не хочуть або не вважають за потрібне проявляти свої емоції та почуття, реагувати на певний вид діяльності: прочитану або прослухану казку, програння різних видів моральних ситуацій, інсценізації творів

українського фольклору (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Розподіл рівнів вихованості моральних почуттів старших дошкільників за емоційно-ціннісним критерієм

Результати діагностики практичного компонента показали, що 27,3% дітей поважають себе та інших на високому рівні, проявляють почуття добра, любові та допомоги, завжди говорять правду, щирі між собою та по відношенню до інших, діляться один з одним своїми секретами і таємницями. Діти з середнім рівнем вихованості моральних почуттів 31,3% в основному готові прийти на допомогу, але не завжди говорять правду або говорять лише в присутності авторитетних для себе людей (вихователя, кращої подруги, мами чи тата), інколи соромляться. Інша частина дітей 45% рідко проявляють почуття доброти, допомоги, не вважають за потрібне говорити правду та не зовсім щирі між собою. Прояви моральних почуттів та поведінки нестійкі, регулюються вимогами та порадами з боку дорослих або іншими зовнішніми стимулами. Можна простежити не завжди адекватні емоційні реакції на моральні ситуації. Діти не в повній мірі здатні протистояти негативним впливам оточуючого середовища, не вміють встановлювати зв'язок

отриманих знань з поведінкою, аналізувати та порівнювати її (рис. 4.2).

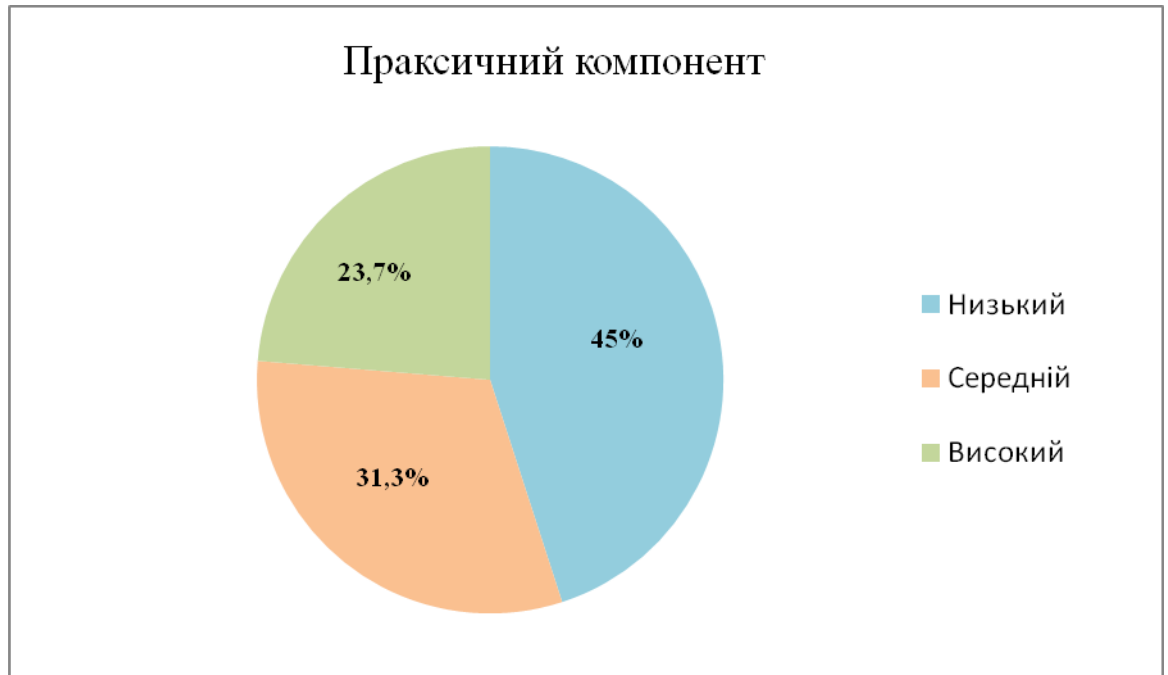

Рис. 4.2. Розподіл рівнів вихованості моральних почуттів старших дошкільників за практичним критерієм

В ході діагностики підвищена увага була потрібна дітям з низьким рівнем вихованості моральних почуттів, хоча їх кількість була невеликою. Ці діти не володіли конкретними засобами досягнення мети, не вміли орієнтуватися у завданні та зосередитись на запропонованому матеріалі. Під час виконання ряду завдань, від легких до складніших, збільшувалося навантаження на інтелект, волю та переживання дитини.

Для підвищення низького рівня вихованості моральних почуттів самих лише стимулюючих засобів виявилось недостатньо. Цих дітей необхідно було “вивести” із звичного для них стану невпевненості, боязкості, бажання залишатися осторонь. Насамперед, їм надавалася можливість впевнитись у власних силах (виконати те, що у них добре виходило, виявити довіру до їх здібностей, привселюдно відзначити навіть незначний успіх) та було застосовано диференційовану оцінку досягнень даних (наголошувалось на наявності зрушень у бік

поліпшення), оптимістичне ставлення до них.

До дітей з високим рівнем моральної вихованості ставились найвищі вимоги. Це стосувалося проявів творчої активності, якісного виконання завдань, стимулювання уміння виявляти творчу ініціативу, ризикувати. Доречним стало використання таких прийомів, як оцінювання їхньої діяльності іншими, членування загальної підсумкової оцінки на частковій, це допомагало дітям усвідомлювати свої слабкі та сильні сторони.

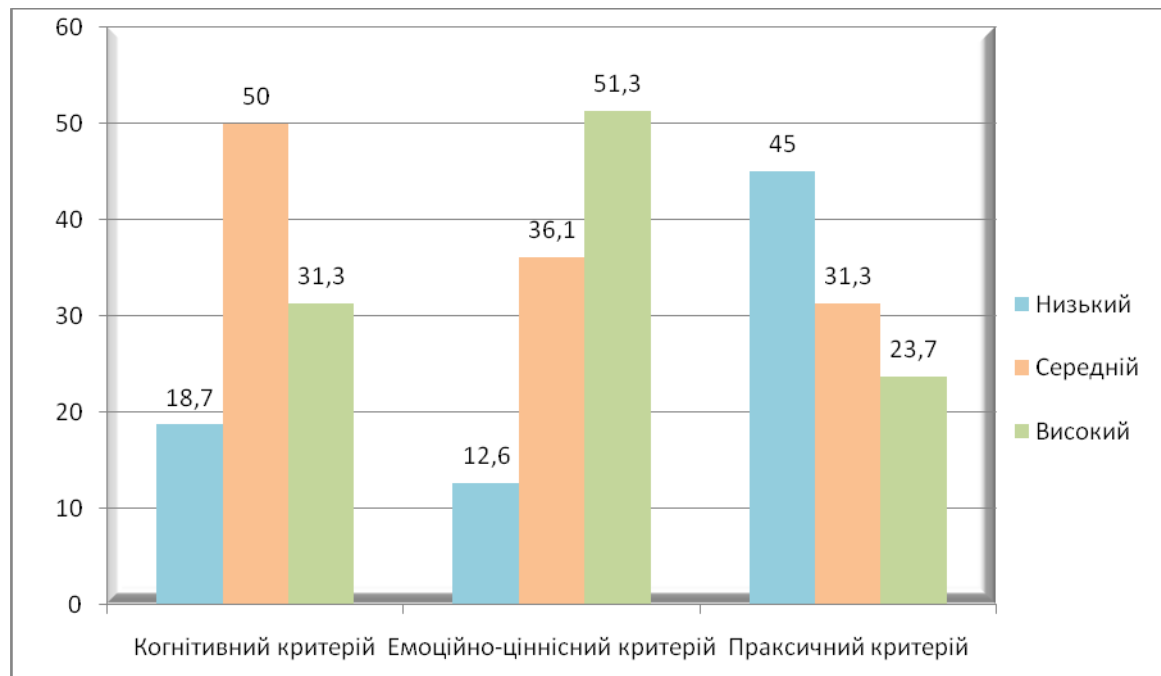

Рис. 5.2. Розподіл рівнів вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку

Таким чином, діагностика засвідчила про недостатній рівень вихованості у старших дошкільників моральних почуттів та про значний відсоток уваги до виховання цих почуттів, і дає підстави прогнозувати про доцільність та дієвість використання творів усної народної творчості, що дозволить досягти більш високого рівня їх вихованості. Тому для підвищення ефективності виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку ми виявили необхідність у розробці

спеціальної авторської експериментальної програми у фольклорній студії “Чарівна світлина”, а в подальшому передбачаємо її апробацію.

2.3. Програма виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку у фольклорній студії “Чарівна світлина”

Для реалізації умов, які визначені в гіпотезі, нами була розроблена авторська експериментальна програма у фольклорній студії “Чарівна світлина”, яка в майбутньому може стати зразком для виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.

“Чарівна світлина” – експериментальна програма, діяльність якої спрямована на реалізацію визначених в гіпотезі умов та перевірку їх ефективності у вихованні моральних почуттів, таких як доброзичливість, взаємодопомога, чесність, справедливість, повага, щедрість, вірність, любов, відповідальність, совість, та ін. у дітей старшого дошкільного віку.

При розробці даної програми враховувались результати діагностики, принцип комплексності, вихідні положення вибору творів фольклору, форм і методів здійснення виховного впливу на старших дошкільнят засобами фольклору.

Мета програми *“Чарівна світлина”* – підвищення ефективності виховання моральних почуттів засобами українського фольклору.

Завдання програми *“Чарівна світлина”*:

1. Поглибити знання дітей про різні види усної народної творчості.
2. Формувати у дітей позитивного та емоційного ставлення до творів усної народної творчості.
3. Ознайомити дітей із різновидами жанрів усної народної творчості.
4. Навчити дітей розумінню авторського задуму казки.
5. Розвивати вміння справедливо оцінювати свої та чужі вчинки, бути ввічливим, толерантним, щирим.
6. Розширювати, поглиблювати та систематизувати знання дітей про моральні почуття.
7. Виховувати турботливе ставлення один до одного, до людей.

8. Виховувати впевненість у своїх можливостях.

Виховання моральних почуттів у старших дошкільників здійснювалось за допомогою цілісного комплексу засобів українського народного фольклору, який так люблять діти: казки, легенди, міфи, перекази, пісні, народні ігри, приказки, прислів'я, загадки, скоромовки, забавлянки, потішки, пестушки, мирилки, дражнили, лічилки, веснянки, хороводи, щедрівки, колядки тощо.

Структура та зміст програми “Чарівна світлина”:

Нашою програмою передбачено роботу гуртка у фольклорній студії “Чарівна світлина”, яка проводилась в старшій групі закладу дошкільної освіти № 49 м. Снятин. Програма побудована за концентричним принципом, що дало змогу не тільки зберегти наступність і послідовність у роботі гуртка, а й найповніше реалізувати основне завдання виховної роботи – виховати моральні почуття у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору.

До структури програми “Чарівна світлина” включені різноманітні форми, методи, прийоми роботи із старшими дошкільниками: театралізації, драматизації, інсценізації, свята, конкурси, розваги, забави, вечори, інтегровані заняття, проекти та ін. на основі творів усної народної творчості.

Таблиця 3.2.

Програма діяльності фольклорної студії “Чарівна світлина”

№	Тема та форма заняття	Мета і основні завдання
1.	Свято “У казковій країні на нас чекало Свято”	Формувати уважне, турботливе ставлення один до одного, вміння налагоджувати взаємодію. Стимулювати пізнавальну активність, мислення, увагу. Зміцнювати довіру між дітьми, взаєморозуміння. Викликати позитивні емоції та радісне

		очікування свята. Підтримувати інтерес, інтигу та захоплення дітей протягом усього свята.
2.	Розвага для старших дошкільнят “Завітала казка до малят”	Продовжувати вчити дітей розігрувати дії за змістом художніх творів, використовуючи й немовленнєві виражальні засоби (міміку, жести, відповідні рухи). Розвивати емоційність, виразність голосу під час промовляння віршів. Формувати вміння оцінювати певну моральну ситуацію й висловлювати свою думку щодо неї. Виховувати доброту, ввічливість, щирість, бажання допомагати іншим.
3.	Інтегроване заняття “Складання власної казки за сюжетом відомої української народної казки “Лисичка та Журавель”	Розвивати творчу уяву, перевірити набуття навички складати послідовне, зв’язне самостійне висловлювання, вміння використовувати образні вислови, засоби виразності для передачі настрою героїв, опису їх характеру. Вміти вирішувати різні ситуаціях морального змісту та емоційно реагувати на них. Створення атмосфери радісної зустрічі з відомими персонажами казки.
4.	Гра-фантазування “У світі поезії”	Гра проводиться після заняття і слухання, сприймання художнього слова, віршів. Мета: сприяти, щоб діти самі стали поетами, склали вірші, у яких би виражалось їхнє ставлення один до одного.
5.	Свято-естафета “Чарівна країна фольклору”	Виховувати у дітей інтерес до творів усної народної творчості, дбайливе ставлення до людей, вчити співпереживати, допомагати, бути гарним другом. Розвивати дбайливі почуття до товаришів, вчитися розуміти кожного, співпереживати.
6.	Гра-розповідання української народної казки “Зачарована дівчина” за картинками	Вчити дітей сприймати образний зміст твору, закріплювати знання дітей про різні жанри усної народної творчості. Продовжувати виховувати у дітей почуття людяності, товариськості, доброти, взаємодопомоги та співчуття.
7.	Драматизація української народної казки “Лисичка-сестричка та вовк-	Знайомити дітей з жанровими особливостями української народної казки, вчити сприймати і розуміти виразний опис

	панібрат”	лисиці, вовка, знаходити у казці засоби точної характеристики, відтворювати їх у власному висловлюванні. Виховувати людяність, любов до рідних і близьких. Виховувати працьовитість, колективізм, дбайливе ставлення до інших.
8.	Інсценізація української народної казки “Пан коцький”	Виховувати почуття любові до природи, вчити бути обережним, дбайливим до природи.
9.	Конкурс-вікторина “Враз кмітливим стань – першим загадку відгадай!”	Вчити дітей позитивно реагувати на прислів’я та приказки, виносити щось корисне для себе. Продовжувати виховувати в дітей чесність, доброзичливість, щирість у ставленні один до одного.
10.	Театралізоване інтегроване заняття “Казкові зустрічі”	Виховувати почуття поваги, людяності, взаєморозуміння, доброзичливості, щирості, чесності у стосунках один до одного та до інших людей.
11.	Сімейний проект “Виховуємо казкою”	Створити в сім’ї та дошкільному закладі умови для зростання активної, творчої особистості, чемної, привітної дитини, яка любить і шанує батьків, рідних, свій край, рідну мову, традиції та звичаї українського народу.
12.	Свято-розвага “Мамина пісня”	Виховувати у дітей старшого дошкільного віку щиріх почуттів до рідної неньки, любити рідну матір та поважати її працю. Вчити дітей проявляти у повсякденному житті свою любов до матері: обіймати, цілувати, говорити приємні слова, слова подяки, вибачення.
13.	Вікторина-розвага “Народні приказки та прислів’я ”	Вчити дітей адекватно реагувати на життєві ситуації, через прислів’я розуміти всі прояви життя. Вчити дітей життєвої мудрості, збагачувати їх досвід позитивними прикладами та співвідносити їх з повсякденним життям.
14.	Родинне свято “Ой весно-красно!”	Зацікавити дітей різними українськими народними піснями, закличками, веснянками. Виховувати інтерес до традицій святкування родинних свят.

15.	Творче виготовлення плакату за сюжетом української народної казки “Колобок”	Виховувати у дітей інтерес до творів усної народної творчості, дбайливе ставлення до оточуючих, вчити співпереживати, співчувати, жаліти, допомагати у біді, бути людяним, милосердним, добрим.
-----	---	---

Програма була розроблена спільно з педагогами та батьками досліджуваної групи спеціально для дітей старшого дошкільного віку і успішно була реалізована протягом 3 календарних місяців.

Під час сценічної постановки творів фольклору в залі панувала святкова, піднесена атмосфера. Цьому сприяла присутність дітей, які брали активну участь у репетиціях, однак на сцені не виступали, друзів, батьків, вихователів. Гру виконавців підсилювали чудові костюми, виготовлені умілими руками мам та бабусь. Діти, захлинаючись та перебиваючи один одного, згадували кожну дрібницю, кожний момент, вони переповідали один і той же епізод десятки разів та пропонували, навіть вимагали провести ще і ще подібне свято.

Отож, розробивши власну програму, засновану на різноманітних формах, методах та прийомах роботи, ми реалізували надзвичайно важливу педагогічну умову забезпечили – рольове перевтілення дітей у фантастичних персонажів для обігрування морально-етичного імпульсу. Усі без винятку елементи основного етапу здійснювали виховний вплив на духовний розвиток та сприяли підвищенню рівня вихованості моральних почуттів дітей старшого дошкільного віку.

Підсумовуючи вищесказане щодо обґрунтування розробленої програми, зазначимо, що визначальними компонентами даної роботи є: вивчення індивідуальних особливостей дітей старшого дошкільного віку, рівня знань творів фольклору та ставлення до них; створення стану радісного очікування зустрічі з творами фольклору; стимулювання сприйняття морального імпульсу творів фольклору, котрий викликає

переживання, аналіз переживань, власне, забезпечує „проживання” почуттів разом з героями твору та їх осмислення; поглиблення ідейно-художнього аналізу твору; організація рольового перевтілення дітей в казкових персонажів для обігравання морального імпульсу твору.

Висновки до розділу 2.

Аналіз теоретичних засад дозволив нам визначити основні організаційно-педагогічні умови процесу виховання моральних почуттів, що забезпечують його ефективність. До них віднесено наступні:

1. Врахування вікових та індивідуальних особливостей формування моральних почуттів у старших дошкільників.
2. Відбір творів фольклору відповідно до спрямованості їх розвиваючого виховного потенціалу.
3. Засоби українського фольклору в процесі виховання моральних почуттів у старших дошкільників мають використовуватися з урахуванням цілісності їх впливу на когнітивну, емоційно-ціннісну та практичну складові моральних почуттів.
4. Використання ігрових методів театралізації, інсценізації, драматизації, які забезпечують соціально-рольову ідентифікацію дітей та розвиток їх емпатійних здібностей.

Нами було проведено діагностику рівнів вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку. Для цього виходячи із структури моральних почуттів було визначено наступні критерії:

- когнітивний (інформаційно-пізнавальний);
- емоційно-ціннісний (афективний);
- практичний (поведінковий).

Відповідно до повноти сформованості визначених показників виховання моральних почуттів нами було виділено три рівні вихованості цих почуттів у дітей старшого дошкільного віку: низький, середній та високий та дана їх якісна характеристика. Діагностика виявила недостатній рівень сформованості моральних почуттів у старших дошкільників, тому нами було розроблено авторську експериментальну програму у фольклорній студії “Чарівна світлиця”, спрямовану на ефективне виховання моральних почуттів засобами українського фольклору, керуючись організаційно-педагогічними умовами,

зазначених у гіпотезі.

Висновки

Аналіз наукових джерел засвідчив про актуальність обраної нами теми дослідження. Теоретичний аналіз проблеми, основних підходів до визначення сутності поняття моральні почуття, дозволяє нам трактувати це поняття як стійкі емоційні переживання, запити, відношення, вольові реакції, що проявляються у власних особистих оцінках і ставленнях до людей та явищ дійсності, визначають спрямованість духовної діяльності особистості і виступають регуляторами мотивів її соціальної поведінки.

Структура процесу виховання моральних почуттів проявляється у цілісності когнітивної, емоційно-ціннісної та праксичної складових. До основних типів моральних почуттів віднесено: почуття правди, довіри, справедливості, емпатії, прихильності, гідності, дружби, любові, симпатії, совісті, альтруїзму, відповідальності, успіху, обов'язку та громадські почуття.

Ефективність виховання моральних почуттів залежить від засобу їх виховання – український фольклор. Педагогічний потенціал українського фольклору полягає у його можливості впливати на свідомість дитини, на її серце та душу і є оптимальним засобом морального виховання старших дошкільників. Тому було визначено, що для ефективного виховання моральних почуттів мають бути створені відповідні організаційно-педагогічні умови:

1. Врахування вікових та індивідуальних особливостей формування моральних почуттів у старших дошкільників.
2. Відбір творів фольклору відповідно до спрямованості їх розвиваючого виховного потенціалу.
3. Засоби українського фольклору в процесі виховання моральних почуттів у старших дошкільників мають використовуватися з урахуванням цілісності їх впливу на когнітивну, емоційно-ціннісну та праксичну складові моральних почуттів.

4. Використання ігрових методів театралізації, інсценізації, драматизації, які забезпечують соціально-рольову ідентифікацію дітей та розвиток їх емпатійних здібностей.

Було виділено критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний та практичний) і показники рівня вихованості моральних почуттів. Відповідно до критеріїв і показників було виділено три рівні вихованості моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку: високий, ознаками якого є чітко виражений пізнавальний інтерес старшого дошкільника до проблем моралі, сформованість уміння виявляти істотні ознаки елементарних найпростіших моральних понять: доброти, чесності, гумору, товариськості, працелюбності, справедливості, прекрасного, патріотизму, милосердя та усвідомлення взаємозв'язку між ними; середній характеризується наявністю достатнього емоційного тону почуттів, фрагментарним творчим ставленням щодо відтворення зразків українського фольклору, розумінням їх змісту, стабільністю емоційно-почуттєвих станів, здатністю керуватися моральними почуттями у власній життєдіяльності, однак нездатністю стримувати свої емоції у певних ситуаціях, можливі необдумані дії; низький рівень характеризується нестійким емоційним тоном почуттів, ситуативністю емоцій, слабкою обізнаністю зі змістом творів фольклору та переважно виконавським (репродуктивним) ставленням до них, нестабільністю емоційних станів, відсутністю стійких моральних почуттів.

Актуальність проблеми виховання моральних почуттів спонукала нас до пошуку шляхів покращення цього процесу. Тому, з метою ефективного виховання моральних почуттів старших дошкільників, нами було розроблено авторську експериментальну програму з урахуванням виділених організаційно-педагогічних умов, зазначених у гіпотезі дослідження. Виховання моральних почуттів у старших дошкільників здійснювалось за допомогою цілісного комплексу засобів українського народного фольклору: казки, легенди, міфи, перекази, пісні, народні ігри,

приказки, прислів'я, загадки, скоромовки, забавлянки, потішки, пестушки, мирилки, дражнили, лічилки, веснянки, хороводи, щедрівки, колядки тощо.

До структури програми “Чарівна світлина” включені різноманітні форми, методи, прийоми роботи із старшими дошкільниками: театралізації, драматизації, інсценізації, свята, конкурси, розваги, забави, вечори, інтегровані заняття, проекти та ін. на основі творів усної народної творчості.

Отже, проведене нами дослідження не вичерпує в повній мірі всіх аспектів зазначеної проблеми. Зокрема, подальшої розробки потребує узгодження змісту виховання моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору з новими стандартами дошкільної освіти, що є перспективами наших подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Богуш, А. М., Гавриш, Н. В. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови / за ред. А. М. Богуш. – К.: Вища шк., 2007. – 542 с.
2. Богуш, А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство у дошкільному закладі . – К.: Вища шк., 2002. – 407 с.
3. Виховувати любов'ю / За спадщиною В. О. Сухомлинського / Упоряд. Т. Вороніна, Т. Науменко. – К., 2004. – 228 с.
4. Гризоголазова Т. Формування морального досвіду молодших школярів засобами музичної казки. – дис. канд. пед наук. – К., АПН України, 1994. – 193 с.
5. Давидюк, В. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк, 2007. – 320 с.
6. Демиденко В. Деякі аспекти морального виховання: Практичний матеріал для керівників, вихователів і вчителів. – К.: ІЗМН, 1995. – 298 с.
7. Дивосвіт «Веселки» : антологія літератури для дітей та юнацтва : У 3 т. / Упоряд. Б.Й. Чайковський. – Київ : Веселка, 2005. – Т.1. – 700 с.
8. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р.В. Павелків, О.П. Цигипало. – К.: Академвидав, 2010. – 432 с.
9. Довженок Г.В., Луганська К.М. Дитяча поезія // Дитячі пісні та речитативи/ Упорядн. Г.В. Довженок, К.М. Луганська. – Київ, 1991. – 236 с.
10. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник / Т.І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2004. – 456 с.
11. З живого джерела: Укр. нар. казки в записах переказах та публікаціях укр. письменників / Упоряд. Л. Дунаєвською. – К.: Рад. шк., 1990. – 512 с.
12. Закон України “Про дошкільну освіту” (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 49, ст.259).

- 13.Замелюк М. Сучасний вихователь – креативна особистість / М. Замелюк // Дошкільне виховання. – 2013. – №10. – С. 13-14.
14. Зарубіжна література ХІХ століття: Посібник [за ред. О.М. Ніколенко, В.І. Мацапури]. – К. : ВЦ “Академія”, 1999. – 360 с.
15. Золотий колосок. Зб. фольклорних та літературних творів для роботи з дітьми у дошкільних закладах за програмою “Дитина” / Упоряд. Н. Дзюбишина. – К.: Освіта. – 1994. – 622 с.
- 16.Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. – К., 2000. – С. 11-57.
17. І. Бех. Виховання особистості: – Підручник. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
- 18.Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія. 2-ге вид., доп. / Упоряд. З. Н. Борисова, В. З. Смаль. – К.: Вища школа, 1990. – 423 с.
19. Карабаєва, І. Виховання має бути народним // Дошкільне виховання. – 2011. – № 8. – 36 с.
20. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання. – К.: Вища шк., 1997. – 304 с.
21. Кіліченко Л.М. Українська дитяча література. – К.: Вища шк., 1988. – 367 с.
- 22.Кліновська О.М. Використання надбань козацької педагогіки у вихованні дітей дошкільного віку // Історичні аспекти, сучасний стан і перспективи розвитку системи дошкільної і початкової шкільної освіти. – Зб. наук.-метод. праць / за заг. ред. О.О. Максимової, М.А. Федорової. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 378 с.
23. Кліновська О.М. , І.І. Коновальчук. Виховання у дітей старшого дошкільного віку моральних почуттів засобами українського фольклору // Формування професійної компетентності майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти. – Зб. наук.-метод. праць / за

- заг. ред. В.Є. Литнєва, Н.Є. Колесник, Т.В. Наумчук – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 620 с.
24. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник»/ Л.В. Калуська.- Тернопіль: Мандрівець, 2014.- 144с.
25. Концепція дошкільного виховання в Україні. – К., 1993. – 165 с.
26. Критерії моральної вихованості молодших школярів: Книга для вчителя / За ред. І. Д. Бега, С. Д. Максименка. – К.: Рад. шк., 1989. – 196 с.
27. Круль Л., Благун Н. Загальний огляд сучасної української дитячої періодики (жанрово-тематичне розмаїття) // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В.А.Зарва. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2009. – Вип. XX : Лінгвістика і літературознавство. – С. 402-411.
28. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005.
29. Ладивір С. Родинні джерела духовності // Дошкільне виховання. – 2012. – № 5. – 33 с.
30. Люблінська Г. Дитяча психологія. – Вища шк., К.: 1974. – 355 с.
31. Макаренко А. Методика організації виховного процесу // Твори в 7т. Т.5. – К.: Рад. школа, 1954. – 382 с.
32. Моральний аспект виховання дошкільників і молодших школярів у літературних казках Івана Франка // Ідеї Івана Франка в освіті сьогодення : історико-педагогічний альманах / за заг. ред. О. Є. Антонова, В. В. Павленко. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. — С. 52–60 с.
33. О. Матвієнко. Основи виховання моральності школярів. – К.: Стилос, 1999. – 230 с.
34. Поніманська Т.І., Дичківська І.М. Дошкільна педагогіка. Практикум: Навч. посіб. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2004. – 534 с.

35. Поніманська, Т. Гуманістичне виховання: етнопедагогічні витоки // Дошк. виховання. – 2011. – №1. – 43 с.
36. Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкілля” / О.І. Білан, Л.М. Возна, О.Л. Максименко та ін. – Тернопіль: Мандрівець, 2013. – 264 с.
37. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навчально-методичний посібник / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (наук, ред.) та ін. – К., 2006. – 792 с.
38. Рідне слово. Українська дитяча література: Хрестоматія: У 2 кн. / Упоряд. З.Д. Варавкіною, А.І. Мовчун, М.Ф. Черній. – К.: Либідь, 1999. – Кн. 1. – 435 с.
39. Руснак І. Є. Український фольклор. – К.: Академія, 2010. – 304 с.
40. Русова С. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
41. Сивачук, Н. П. Український дитячий фольклор. – К., 2003. – 288 с.
42. Сухомлинський, В. А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. Изд. 2-е. – К.: Рад. школа, 1987. – 543 с.
43. Сухомлинський В. Статті // Вибрані твори. У 5-ти томах. – К., Рад. шк., 1997. – 639 с.
44. Сухопарова І. Пізнавати світ серцем і розумом. Філософія для дітей за творами Василя Сухомлинського // Дошкільне виховання. – 2012. – № 5. – 38 с.
45. Тарасенко Г.С. Відкрийте дітям дивосвіт природи: Порадник для батьків з виховання душі і серця дитини. – Вінниця: 2008. – 239 с.
46. Театр природи: естетико-екологічне виховання засобами театралізованої діяльності [Текст] / Галина Тарасенко, Ніна Уманська // Дошкільне виховання : Науково-методичний журнал для педагогів і батьків. - 2016. - N 12. - С. 2-5.
47. Теоретико-методичні проблеми підготовки педагогічних кадрів у системі дошкільної та початкової освіти / за заг. ред. Н. Басюк, Н. Тарнавської. – Житомир: ФОП Левковець Н.М., 2013. – 466 с.

48. Українська дитяча література : хрестоматія : навч. посіб. для вузів / Л.П.Козачок. – Київ : Вища школа, 2006. – 519 с.
49. Українська дитяча література. Хрестоматія. Ч.1. / Упоряд. І. А. Луценко та ін. – К.: Вища школа, 1992. – 367 с.
50. Українська література для дітей і про дітей: Навчально-методичний посібник з дисципліни спеціалізації для студентів філологічного факультету / Укладач: О. М. Січкач. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2009. – 99 с.
51. Українська література: Підруч. Для 7 кл. загальноосв. навч. закл. – 3-тє вид. – перероб і доп. – К.: Освіта, 2004. – 496 с.
52. Українська народна творчість / О. Паламаренко. – К, 1984. – 244 с.
53. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон, 1983. – 632 с.
54. Українські загадки для дошкільних та шкільних закладів. – К.: Борівітер, 2001. – 207 с.
55. Українські казки. – К.: Просвіта, 2004. – 544 с.
56. Українські народні казки / Упоряд. В. М. Шкляр. – К.: Райдуг, 1993. – 320 с.
57. Ушинський К. Твори в 6-ти томах. – К.: Рад. школа, 1954.Т.1. – 283 с.
58. Федорова М. А. Виховання моральної поведінки у дітей дошкільного віку засобами усної народної творчості: монографія / Марія Анатоліївна Федорова. — Житомир: Поліграфічний центр ЖДУ, 2014. — 167 с
59. Федорова М. А. Організація роботи з українською народною казкою у формуванні моральної свідомості дітей молодшого дошкільного віку // Формування професійної компетентності майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць / за заг. Ред. В. Є.Литнєва, Н.Є.Колесник, Т.В.Наумчук. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 431-434.
60. Філософія: підручник – 3 вид., стер. / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль – К.: Академвидав, 2009. – 592 с.

61. Чернега Н.С. Морально-етичне виховання дітей дошкільного віку. Адаптована програма щодо моральноетичного виховання дітей дошкільного віку / Н.С. Чернега. – Сквиря: Джерело, 2009. – 40
62. Чернищук В. Дидактична роль казки на уроках читання // Поч. шк. – 2008. – № 7. – 29 с.
63. Якименко, Т. В українській світлиці. Інтегроване заняття для старших дошкільнят // Дошк. виховання. – 2011. – № 8. – 39 с.

Додатки

Казки та оповідання для втіхи і виховання

«КРАЇНА ДОБРА»

Почули **оси, мухи і всі, хто** любить солодке **життя**, що є в світі Країна Добра, якою править добра, мудра і справедлива Матінка-бджола. Вирішили вони якомога швидше добиратися до цієї Країни. В розвідку послали сміливу і спритну Муху.

- Як тільки знайдеш омріяну землю, швидше повертайся за нами,- наказали ті, що залишились.

Не довго шукала Муха бажану Країну. Чудові палаци виднілись серед пишних садів, а приємні запахи причаровували здалеку.

З розгону мандрівниця влетіла у відчинені двері, але відразу її перепинили охоронці з гострими мечами.

- Ти хто така і чому так поспішаєш?

- Я Муха-веселуха. Дуже люблю солодке життя і хочу жити у Країні Добра. А ви хто такі?

- Ми бджілки-трудівниці. Любимо свою Матінку, шануємо, слухаємось. Ми маємо свої закони. Нам потрібні працьовиті, чесні, добросовісні і відповідальні мешканці.

- Та добре, добре. Буду я жити за вашими законами, лиш швидше пропускайте!

- А ти знаєш що тебе чекає якщо ти нас надуриш?

- Та щось страшне, - бовкнула Муха не задумуючись, бо впевнена була, що її спритність допоможе втекти з будь-якого пекла.

- Лети, коли так поспішаєш,- промовили охоронці і знову стали на сторожу своїх багатств.

Як влетіла Муха-веселуха у хороми господарів Країни і побачила

стільки скарбів, як з голодного краю, без дозволу, накинлась їм

смакувати. Вона була зажерлива, тому, добре наївшись, хотіла набрати всього з собою і втекти. Але злетіти не змогла, бо загрузла у солодкому нектарі.

- Бдз-бдз-бдз,- почули бджілки і помчали на допомогу.

Підбігли вони ближче і побачили, що Муха тріпотіла крилами і не могла вилізти.

- Порятуйте мене, бджілоньки! - кричала Муха.

Трудівниці швидко допомогли їй звільнитися від тягаря.

- А ти ж казала, що знаєш наші закони, - говорили Бджілки.

- Та я думала, що знаю, - хитрувала Муха. - А виявляється, що не так просто жити в Країні Добра.

- У нас всі працюють, виконують корисні справи і роблять все з дозволу Матінки дзижчали одна перед одною бджілки. - А що ти вмієш робити, Мухо-веселухо?

- Не знаю. Не пробувала нічого, - розгублено промовила вона.

- А ти хочеш жити в Країні Добра? - Дуже хочу, - відповіла Муха. - Навчіть і мене працювати.

З того часу бджілки почали вчити Муху-веселуху прибирати сміття, добувати скарби. Важко було їй, бо не звикла так жити, але бажання залишитися в Країні Добра додавало сил. Стала вона набиратись досвіду, вмінь і поступово звикала робити добрі справи. А тим часом її друзі, що залишились, не дочекавшись розвідниці, поспішили самі шукати Країну Мрій. Шлях був не простий, бо падав дощ і дув сильний вітер. Прийшлося у дорозі чекати наступного дня. Коли сонечко піднялось високо в небо, висушило все навколо, тоді мухи та оси вирушили далі. Праворуч побачили великий сад.

- Послухайте, яка ніжна мелодія лине із квітучого саду! А які прекрасні аромати, - продзижчала одна з мандрівниць.

- Це, мабуть, і є та країна, яку ми шукаємо, - вигукнули з радості шукачі і розлетілись по всіх палацах.

В один з найпривабливіших влетіла Оса. Її, як і всіх прибульців, перепинили охоронці. Швидко зорієнтувавшись, сміливця побачила, що чимось схожа на господарів, тому почувала себе впевнено.

- Та я своя Пускайте мене швидше, - і з усього розгону влетіла у відчинені двері. Оса не звертала уваги на те, що говорили бджілки, а робила свою справу. Вона швидко розвідала, де знаходиться Матінка і поспішила її знищити, щоб зайняти місце і правити дивовижною країною.

Вартові швидко прийшли на допомогу Матінці і перепинили Осу. Схвильована Матінка-бджілка промовила:

- Шановна незнайомко! В Країні Добра закони однакові для всіх. Якщо ти хочеш тут жити, потрібно навчитись їх виконувати. Ми тобі допоможемо.

- Та ні, ні! Я полечу до своєї країни, - швидко промовила Оса. Побачивши, що хитрості замало, вона не захотіла вчитись робити корисні справи і залишила Країну Добра.

В саду Оса чекана друзів, бо думала, що вони теж не захочуть залишитись тут. Та нікого більше не дочекалась. Всі оси та мухи, що летіли з нею, вирішили залишитись разом з бджілками і розбудувувати Країну Добра.

Майже кожен день траплялись подібні пригоди в цій Країні.

Одного разу залетіла сюди бджілка з маленького села. Матінка її загинула і прийшлося шукати порятунку. По дорозі трудівниця назбирала стільки скарбів, що сама ледве несла. Вона добре знала закони своїх близьких, постукала в двері і промовила:

- Сестриці любі! Прийміть у свою країну дожити старості.

І тут же, знесилена від важкої праці, впала.

Позбігались помічники-санітари, замахали крильцями, подули чистим свіжим повітрям, і бджілка розплющила очі.

З її щедрих дарунків і привітності господарі зрозуміли, що це буде добра і працююча мешканка їхньої країни.

Додаток Б

Година спілкування

«ДОБРОЧИННІСТЬ - ЗАХИСНИЦЯ РОЗУМУ»

Легенда про добро і зло.

Жили на вулиці двоє сусідів. Одного разу один зробив іншому велике зло.

Ображений чоловік, прагнучи відповісти помстою, вирушив до мудреця за порадою. Що ж мудрець йому запропонував? Відповісти зловмиснику добром! Сусід послухався, а у відповідь знову був “нагороджений” злом.

Мудрець і тут порадив не шкодувати добра. Сусід ще раз послухався, віддячив добром. Але, через деякий час, у відповідь одержав зло. Сусід прийшов до мудреця, і той знов порадив віддячити добром. “Але я вже стомився віддячувати йому добром!” - заперечив сусід. “Якщо зловмисник не втомився від зла, то чому ти стомився від добра?” - відповів мудрець.

- Сьогодні ми з вами проведемо розмову про загальнолюдські риси характеру, в основі яких лежить споконвічна боротьба між добром і злом.

“Одного разу старенька мама приїхала до свого сина, який жив у великому місті. Привезла із села яблук, груш і запашну паляницю. Син запросив матір на прогулянку. Гуляючи вулицями міста, старенька часто зупинялася. Дух заперало, бо вже і здоров’я не те і з радості що поруч із

наймилішим сином. Наблизившись до скверу, син запропонував матері сісти. А сам відійшов, сказавши що зараз повернеться. Але... Вечір... Може, в цей час по телебаченню оголошують про те, що розшукують дитину, яка не повернулася додому. Але ніхто не скаже, що розшукують стареньку матір... Коли стареньку запитали, як вона сюди потрапила, та відповіла, що заблукала, нічого не сказавши про сина. Адже її син вчений, він не міг її залишити, запевняла себе мати. Їй і в голову не приходила думка, що він залишив її назавжди, давши в руки буханець хліба”.

- Чи є серце у такої людини? Якщо є, то яке воно?

Міцним ґрунтом для добродійності є почуття. Першоосновою цього слова є поняття «чути» (вухами, носом), “відчувати” можна фізичний біль (душею, серцем, “передчувати” - радісну або сумну подію, “співчувати” - це похідні поняття від “почуття”

Але не завжди ми можемо розуміти почуття іншої людини.

Завдання зустрічі:

Дерево зла перетворити на дерево добра.

Питання для обговорення:

1. Чи досить одного розуму. Аби людина була привабливою?
2. Чи буває нікчемою розвинена високоінтелектуальна людина?
3. Як ви розумієте поняття «доброчинність»?

Бесіда

“ГАРНІ ВЧИНКИ ОЗНАКА ВИХОВАНОЇ ДИТИНКИ”

Ситуація № 1

Сашко і Петрик запросили Тетянку покататися на санках з гірки. Тетянка боялася. Сашко сказав, що це зовсім не страшно, і на підтвердження з'їхав сам. Тетянка сіла на санчата, але на середині гірки вони перекинулись і Тетянка опинилася в снігу.

Запитання і завдання до дітей:

Як поведуться хлопчини?

Що б ви зробили на їхньому місці?

Ситуація № 2

Була велика перерва. Учні грали на вулиці. Пройшов дощ, на асфальті стояли великі калюжі. Катруся посковзнулася і впала в калюжу. Хлопчики, її однокласники, які були поруч голосно розсміялись. Катруся не могла підвестися, тому що дуже боліло коліно. На очі набігали сльози, а зовсім близько стояли товариші і сміялися.

Раптом до дівчинки підійшов Сергійко, її сусід, допоміг дівчинці підвестися, почистити одяг, запитав, чи не боляче вдарилась.

Запитання і завдання для дітей:

Як ви оцінюєте поведінку Сергійка?

А як можна назвати поведінку інших хлопчиків?

Чи не траплялося у вашому житті подібних випадків? Розкажіть.

Ситуація №3

Миколка дуже любить жарти, любить веселі оповідання, мультфільми. Любить пожартувати з товаришами. Ось, наприклад, учора йшов до садочка та побачив, що його товариш Мишко

посковзнувся і впав. Очевидно дуже боляче вдарився. Миколка, звичайно, засміявся та запитав його: «Ну, як посадка?»

Але Мишко чомусь образився й пішов.

Запитання і завдання до дітей:

Чому образився Мишко?

Як повинен був поводитися Микола, побачивши товариша, який упав?

Чи не траплялися з вами чи з вашими друзями подібні історії?

Ситуація №4

Мама дала Дмитрику цукерки, щоб він почастував своїх товаришів. Коли Дмитрик вийшов у двір, то побачив, що серед друзів був і його кривдник Сергійко, який часто грубо його штовхав, обзивав. Дмитрик замислився, як йому вчинити: чи пригощати Сергійка, чи ні?

Запитання до дітей:

Як би ви вчинили на місці Дмитрика?

Додаток Г

**Зведений аркуш даних дослідження рівнів вихованості моральних
почуттів у старших дошкільників**

Прізвище дитини	Критерії вихованості			
	Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Праксичний	Рівні вихованості
1.Багінський Вова	4,3	3,6	4,6	с
2.Баньківський Данііл	4,8	4,2	4,6	с
3.Бойченко Іван	3,9	4,4	4,5	с
4.Бондарчук Олена	4,7	4,0	4,6	с
5.Волгушев Гліб	4,1	4,2	5,0	с
6.Габрук Саша	4,7	4,8	5,0	в
7.Горбачевська Діана	4,5	4,8	4,9	в
8.Єрохін Кирило	4,5	4,6	4,7	в
9.Забродська Маша	4,4	4,9	4,8	в
10.Загнибіда Саша	4,3	4,1	4,0	с
11. Здан Ілля	4,7	4,5	5,0	в
12. Ільков Кирило	3,9	4,6	4,7	с
13. Катраженко Анна	3,3	4,0	4,2	с
14. Корильчук Маша	5,0	4,9	4,5	в
15. Корнійчук Вова	5,0	4,7	4,2	в
16. Котвицька Даша	4,3	4,6	4,3	с
17. Кузьмін Саша	3,5	4,0	4,4	с
18. Кукса Олена	3,9	4,2	4,3	с
19. Мосійчук Марк	4,5	4,9	4,9	в
20.Мошкій Андрій	4,5	4,6	5,0	в
21. Нарубалюк Маша	3,8	3,7	4,0	с
22.Орловський Віталік	3,0	3,9	3,8	с
23.Перовський Влад	3,9	4,9	4,0	с
24. Письменна Маша	5,0	4,8	4,6	в
25. Таргонська Ліза	3,8	4,7	4,1	с
26. Торчук Софія	4,6	5,0	4,9	в
27.Хайнацький Саша	5,0	4,9	4,6	в
28. Царук Назар	4,7	5,0	4,4	в

